

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

OKTOBER 1982 NUMMER 10

Indhold

Hans Neumann: En rejsebeskrivelse fra vikingetiden	281
Niels Åge Nielsen: Sprogpolitik og dialektforskning i Slesvig 1851-64	283
Peter Kr. Iversen: »At miste sin hud«	291
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig. Besøg i Egernførde	304
Jens K. Lampe: Hvad er en kronérer?	305
Bog anmeldelser	306
Grænselandsdagbog	309
Rettelse	312

Haderslev Museum

Udstillinger:

I skolernes efterårsferie: Vikingerne dengang – og nu. Arrangør: Haderslev Museum.
25/10-28/11: Grønlandsk kunst. Arrangør: Haderslev Kunstforening.

Foredrag:

13/10 kl. 19.30: Hvad med fortiden? Cand.mag R. Meyer-Heiselberg.

11/11 kl. 19.30: Nordboerne i Grønland. Rigsantikvar, dr.phil. Olaf Olsen.

Arrangør: Haderslev Folkeuniversitetskomité i samarbejde med Haderslev Arkiv- og Museumsforening.

Andre arrangementer:

18/10-22/10: Film for børn, vikingeskibsbyggeri ved Byrding Skibslag foran museet, samt andre aktiviteter for børn i museets sal.

Bemærk museets udvidede åbningstider i perioden 18/10-22/10: dagligt kl. 10.00-16.30.

Haderslev Museum, Dalgade 7, tlf. 52 75 66

Nissenhaus – Kammerkoncerter

21.10.1982 kl. 20: Ulrich Meckies: Klaver (Schumann, Dobrowolski, Debussy)

9.11.1982 kl. 20: Joachim-kvartetten (Wolf: Italiensk Serenade, G-dur. Kreisler: Strygekvartet, A-mol. Beethoven: Strygekvartet op. 59, nr. 1. F-dur).

12.12.1982 kl. 17: Julekoncert. Korsang.

18. 1.1983 kl. 20: Unge kunstnere. Orkesteropførelse af værker af Debussy, Denissow, Schumann og Brahms.

17. 2.1983 kl. 20: Hans-Jürgen Pincus (fløjte) og Sonja Prunnbauer (guitar). Værker af Diabelli, Carulli, Paganini, Mozart m.fl.

24. 3.1983 kl. 20: Denes Zsigmondy (violin) og Anneliese Nissen (klaver). Værker af Beethoven, Bartok, Brahms og Ravel.

Abonnementspris for seks koncerter: DM 65. Adgangskort til én koncert: DM 15.

Nordfriesisches Museum, 2250 Husum

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 75,- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og portoudgifter). Enkeltnumre kan købes for 8,- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83. Daglig kl. 9-16. Lørdag lukket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Jørn Buch, Marielystvej 10, Haderslev. Tlf. (04) 52 33 08.

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gerne og gratis efter anmodning.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for artikler m.v., der indsendes uden aftale.

Hans Neumann.

En rejsebeskrivelse fra vikingetiden

AF HANS NEUMANN

Museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, hvis bog »Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie« forventes udgivet om kort tid af Haderslev Museum, fremsætter på grundlag af de arkæologiske undersøgelser af Olgerdiget en ny teori om Danmarks grænser i 800-tallet.

Rejsebeskrivelser fra vikingetiden er usædvanlige og om en egentlig turistrejsebeskrivelse er der heller ikke tale.

Ottar var en pelsjæger og storkøbmand, der boede i Nordnorge. Han var en vågen og interesseret mand og lidt af en opdagelsesrejsende, der havde foretaget en rejse rundt om Nordkap og ned i Hvidehavet, og det fortæller han om.

Den rejse, der her er tale om, og som foregik lidt før år 900, gik syd på, først til en by i Oslofjord og derefter videre ned gennem Kattegat og Lillebælt til Hedeby. Det er vel en meget stor og i hvert fald den vigtigste del af den verden, Ottar kendte, der her gennemrejses, og det er den rute, ad hvilken han eksporterer sine varer syd på og derfor vigtig for hans erhverv. Vi kan

ikke få nogen sikrere hjemmelsmand.

Ottar, der selv var med på rejsen, sejler altså ned langs Norges vestkyst og hele vejen har han Norge til venstre. Syd for Norge er der »overordentlig meget hav ved det land« (Skagerak), og det er bredere end man kan se over det. Det er Jylland på den modsatte side og derefter (længere sydpå) Sillende, og fra de frankiske annaler ved vi, at Sillende er det land, man kommer til, når man syd fra passerer Ejderen i den vestlige del af landet. Ottar røber her, at han har fuldt geografisk overblik over rejsen lige til endemålet.

Fra Oslofjorden er der fem dages rejse til Hedeby. Ned gennem Kattegat har han Danmark til venstre (det er Bohuslen og Halland, som på den tid må have hørt til Danmark) og til højre åbent hav. Det tager to dage at sejle gennem Lillebælt, og i de dage har han til højre Jylland, Sillende og mange øer og til venstre den ø, der hører til Danmark.

Det er disse sidste sætninger, der er blevet forkert fortolket af danske historikere. Man anfører, at Ottar ikke udtaler sig om Jyllands politiske tilhørsforhold, og drager

så den mærkelige slutning, at så hører det nok til Danmark, og flere skriver, at denne beretning synes at vise, at Danmark allerede på dette tidspunkt havde det senere kendte omfang. Men det skriver Ottar ikke, og Ottar, som er en mand der beretter om ting han kender, skriver ganske enkelt, at i Lillebælt er det Danmark til den ene side og Jylland til den anden. Men vi kan foretage en kontraprøve for eksempel med Norge. Ottar skriver, at det land er Norge, hvor så kritikerne ville tilføje, at han ikke skriver noget om Norges politiske tilhørsforhold og drager så den slutning, at så hører det nok til Sverige, og kunne skrive, at beretningen synes at vise, at Sverige havde det omfang, som det senere fik i unionstiden.

I tilfældet Norge kan enhver høre, at der ikke hverken historisk eller kildekritisk er mening i de dragne slutninger, men hvorfor så ikke ved Jylland. Jylland var også et selvstændigt rige og havde været det i århundreder.

Ottars beretning skildrer en politisk situation, som vi nu kender fra Olgerdigeundersøgelserne, at det nu kendte danske område er delt ved en grænse, således at Jylland ligger nord for Olgerdiget, og Anglernes og Danernes Danmark, i det 9. årh. Godfreds og Godfredsønnernes Danmark, ligger syd for Olgerdiget. Vi må da tro, at denne tingenes tilstand varer ved endnu i begyndelsen af vikingetiden, og det vil vi senere få et andet bevis for, at den gør.

Danmark var i det 9. årh. et stort rige strækkende sig fra den jyske halvø over øerne og Skåne op langs svenskekysten. Godfreds fremfærd over for Karl den Store kunne nok vise dets betydning, men i Godfredsønnernes tid var det svækket på grund af tronstridigheder. I Jylland var dets nordgrænse Olgerdiget, og dette får indgribende betydning for den traditionelle Danmarkshistorie, fordi det betyder, at Jellingekongerne Gorm den Gamle og Harald

Blåtand ikke var konger i Danmark, deres rige lå udenfor.

Hvis nu nogen er betænkelig ved dette indgreb i kongerækken, så er der endnu en uomgængelig kilde, der siger det samme: den store Jellingesten. På denne sten roser Harald Blåtand sig af, at han vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. At han satte Danmarks erobring først kunne nok antyde, at han fandt det vigtigst, men i hvert fald viser indskriften jo, at han ikke til at begynde med var konge af Danmark; han kunne jo ikke så godt erobre noget, som han allerede besad som en arv fra sine fædre.

Hvis man nu spørger, hvem der er årsag til disse fejltagelser, er svaret ganske enkelt. For den store middelalderlige historieskriver Saxe var det en kongstanke, at det Danmark, han kendte, fra Arilds tid havde været et samlet rige. Den middelalderlige historieskriver prioriterede ikke den historiske sandhed nær så højt som vi gør, og derfor samlede han alle de konger, han kendte og måske endnu flere til en række konger af Danmark, hvis kontrafejer senere pryder Arild Huitfeldts Danmarkshistorie, men det var ikke danske konger alle sammen, der var både angelske og jyske imellem, men alle blev skildret som konger af Danmark.

Saksens veltalende historieværk har haft stor betydning for senere tiders opfattelse og i virkeligheden været bestemmende for dansk historieskrivning lige siden. Men Olgerdigeundersøgelserne viser, at dette ikke kan være rigtigt, det danske område var delt mellem flere, og Jellingestenen viser, at det endte med, at Jellingekongen Harald Blåtand erobrede Danmark og dermed kunne forene begge riger til sit.

Det vil være en opgave for danske historikere at befri sig for Saksens forfalskede historieopfattelse ved at inddrage nyere arkæologiske undersøgelser som for eksempel Olgerdiget i deres fremstilling.

Sprogpolitik og dialektforskning i Slesvig 1851-64

Af NIELS ÅGE NIELSEN

I Slesvig-ugen på Odense Universitet i efteråret 1981 holdt professor Niels Åge Nielsen, Århus, en forelæsning, der blandt andet drejede sig om sproget og den vanskelige sprogpolitik i mellemkrigsårene i Slesvig. Forelæsningen gengives her efter manuskriptet.

I. Sprogreskripterne februar-marts 1851

Efter freden med Preussen den 2. juli 1850 og slesvig-holstenernes afgørende nederlag ved Isted den 25. juli fulgte en række gennemgribende forandringer med hensyn til hertugdømmet Slesvigs officielle sprog, det vil sige kirke-, skole-, rets- og administrationssproget. Den vigtigste forandring var oprettelsen af det såkaldte »blandede distrikt«, hvorved dansk indførtes som skolesprog i Mellemslesvig og sproget i kirkerne dér blev afvekslende dansk og tysk. Ved betegnelsen Mellemslesvig forstås området syd for den nuværende grænse til Svesing og Treia mod syd, inklusive Nordangel, men eksklusive Frisland (mod vest).

Ordnningen indførtes ved de såkaldte »Sprogreskripter« af 7.-8. februar og 4. marts 1851. Forholdene omkring dem er fyldigt beskrevet af Holger Hjelholt i disputatsen »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigen (1850-1864)« (1923), og vor viden om de første år er blevet uddybet i Jens Engbergs disputats »Det slesvigske spørgsmål 1850-53« (1968).

Ansvar for offentligheden for ordningen havde F. F. Tillisch, Frederik VII's kabinetssekretær. Han var det danske medlem af den bestyrelseskommission, der i august 1849 blev indsat i Flensborg, og efter

dens opløsning overtog han fra 11. juli 1850 den civile styrelse af hertugdømmet Slesvig med titlen midlertidig regeringskommissær. Fra 5. marts til 13. juli 1851 var han minister for Slesvig.

Den drivende kraft med hensyn til sprogforandringerne var dog ikke Tillisch, men hans unge departementschef A. Regenburg. Han var født 1815. Fra 1. september 1850 overtog han kirke-, skole- og undervisningsvæsenet; det var en stilling, som han kom til at beholde – dog under vekslende titler – til Wienerfreden og Slesvigs afståelse i 1864.

Regenburg var student fra Sorø Akademi, hvor han havde haft C. F. Wegener som historielærer. Wegener var fra 1848 gehejmearkivar og stod stadig – gennem breve – i forbindelse med Regenburg (Hjelholt har udgivet deres brevveksling i Danske Magazin VII Række, Bd. 4). Målsætningen og fremgangsmåden med sprogpolitikken berøres jævnligt i disse breve. For eksempel skriver Regenburg den 2. marts 1851 til Wegener:

»Vil man give mig frie Hænder, Magt og Penge, vil jeg nok forpligte mig til at danisere hele Angel til Slien og Landet til Treia, maaske Haddeby med.« (s. 276). Og i en note: »Stærke danske Garnisoner i de paagjeldende Districter, medens det unge Mandskab forlagdes til danske Egne, vilde virke herlig.«

Og Wegener har i sine breve mange temperamentsfulde passager. Således 7. september 1850: »jeg haaber, at selv de, der før lode haant om Betydningen af Sprog og Nationalitet, nu dog endelig have faaet en anden Mening!«

Og 14. marts 1851 om en samtale med Tillisch: »Han har nu seet, at al vor Ulykke er vor dumme Ringeagt for de intelligente Kræfters Betydning, og at det ikke er Soldaterne, der kunne vinde Danmark sit Slesvig tilbage, men at det er Ham, der gennem Udbredelsen af dansk Sprog, Cultur, Sæder, Skikke og Indretninger, der ere uomgjørliche af hans Eftermænd, at – den virkelige Restitution skal opnaaes!!«

II. Dialektforskningen

1. E. Hagerup.

Præsten og sprogforskeren Eiler Hagerup (1817-63) var født i Nysø. Han blev student i 1834, teologisk kandidat i 1840 og licentiat i 1844. Han var meget interesseret i gamle sprog og en habil latinere, dog måtte han senere beklage, at han ikke i studietiden fik lært islandsk. I dagene før og efter slaget ved Isted var en stor mængde tyske præster flygtet sydpå. I Flensborg amt var 16 embeder af 28 ledige, og Hagerup tilbød da sin tjeneste, og i september 1850 rykkede han ind som sognepræst i Store Solt i det vestlige Angel.

Det var før sprogreskriptet, så han måtte prædike på tysk, ligesom han også i begyndelsen tiltalte alle, han mødte på højtysk. Man svarede ham på den smule højtysk, man kunne. Men han blev hurtigt klar over, at i daglig tale anvendte alle en dansk dialekt. De ældre kunne ikke tale tysk, ja knap nok forstå det. Sprogmanden Hagerup blev da straks interesseret i angeldialekten med dens rigdom af gamle ord, dens særegne bøjningsformer og dens mange lydforandringer. Straks efter ankomsten begyndte han at notere ned ord og udtryk, han hørte.

Da Sprogreskriptet blev slået fast i Forfatningsloven af 15. febr. 1854 gik tysksindede modstandere rundt med en liste, og de skrev under på en protest, der lød på, at de aldrig havde lært dansk. Hagerup modtog senere listen til udtalelse, og han kunne

da bemærke, at to af underskriverne aldrig havde været i kirke, at én af dem var blevet undervist på dansk til konfirmationen af Hagerup selv, at resten i samtale med ham altid benyttede dansk, og at de privat havde sagt til ham, at de særdeles godt forstod hans danske prædikener.

I øvrigt vides det om Hagerup, at han var en stærk modstander af det tyske væsen, således som det kom frem i skole og kirke. Han forfulgte med spot den tyske hule, tomme teatraliske deklamation på prædikestolen. Hans egen tale var jævn og naturlig.

Det var altså gået op for Hagerup, at mængden en engelbo, der sagde om sig selv, at han var tysk, i virkeligheden kun kunne tale jysk. Han kunne notere, at i sognerådet, hvor han selv havde sæde, hørtes der aldrig en tysk sætning. I så godt som alle huse i Store Solt talte forældre indbyrdes kun jysk, men de talte dog næsten altid tysk til børnene. Det skyldtes, at de børn, der ikke talte tysk, fik ubehageligheder af de tyske lærere. Men det tyske, forældrene talte, var ikke højtysk, det var nedertysk, plattysk. Af samme grund taltes der også plattysk af den opvoksende ungdom, af en del yngre tjenestefolk og af unge ægtefolk. Han kunne notere sig: »Den forbedrede skoleundervisning har gjort sit og politikken sit.«

I fritiden arbejdede Hagerup nu støt på at skrive en bog om dialekten i Angel. Og så udkom da også i 1853 »Om det danske Sprog i Angel«, den tidligste danske dialektmonografi. Bogen har en værdifuld indledning, som vi i vore dage ville kalde sociolingvistisk. Der er en ordbog med en simpel lydskrift. Et forkortet eksempel er følgende: »Tadder (Tahr, Tarr), en, Boghvede. Dyrkes af hver mand, sædvanlig som første Grøde efter Græs. Spises Morgen og Aften i Grød, også i Vælling. ... Ordsprog: Fön i æ Mohs gir Tarr i æ Pohs. Fön el. Förn (k.) er Navnet på Moseplan-

- Dansk Kirke-og Skolesprog
- Vekslende dansk og tysk Kirkesprog, dansk Skolesprog
- Tysk Kirke-og Skolesprog

Kort over Kirke- og Skolesprogene i Sønderjylland 1851.
 Kortet er lånt fra Peter Skautrup (1896-1982): »Det danske Sprogs Historie«, Bd. III, s. 126.

ten Eriophorum (Skovuld); man venter en god Boghvedehøst, når Mosen er hvid af Fön, men en mådelig, når denne (og Slæenblomsten) lider ved Nattefrost.« Man kan se af en sådan artikel, hvor omhyggeligt Hagerup må have udspurgt sine meddelere om detaljer vedrørende ordet. Og han har også interesseret sig for folkelivet: Hvad spiser man og hvornår? Videre i bogen findes grammatik og værdifulde tekster.

Hagerup arbejdede stadig på en ny og forbedret udgave. Men han døde i 1863, og det blev dialektforskeren, professor K. J. Lyngby, som kom til at udgive Anden forøgede Udgave i 1867. – Da den moderne dialektforskning i vores århundrede tog fat på at undersøge sydslesvigsk, var angeldialekten uddød. Så Hagerups bog har derved endnu bevaret sin værdi.

2. K. J. Lyngby.

Filologen Kristen Jensen Lyngby (1829-71) var jyde, født i Nibe. Han blev student i 1847, filologisk-historisk kandidat i 1853. Han havde omfattende sproglige interesser og var allerede før eksamen begyndt at studere sin faders himmerlandske dialekt. I 1853 anmeldte han Hagerups bog om sproget i Angel, og den var medvirkende til, at han begyndte et studium, der skulle omfatte alle jyske dialekter. Han var i lang tid efter eksamen arbejdsløs, men fik fra forskellig side understøttelse, således at han hver sommer i årene 1854-61 kunne foretage optegnelserrejser i Jylland. I 1855 havde han fået udarbejdet en fonetisk adækvat lydskrift, som han siden benyttede. Først i nutiden er alle hans optegnelser blevet udskrevet på ordbogssedler. De anslås til ca. 106.000.

Fra 1854 til 1858 korresponderede Lyngby med Hagerup om angeldialekten, og det gav anledning til mange supplerende undersøgelser. Som Hagerup skriver om det i et brev af 18. maj 1857: »Jeg har igaar havt mit sædvanlige levende Lexikon i For-

hør og besvarer derefter Deres Spørgsmaal«.

I somrene 1857, 1858 og 1859 var Lyngby på dialektrejser til Slesvig. Han foretog kortere optegnelser så sydligt som i Fjolde og store optegnelser blandt andet i Ager-skov. Til disse rejser modtog han understøttelse fra Regenburg. Og i 1858 kunne han udgive bogen »Bidrag til en sønderjysk sproglære«, der især byggede på dialekten i Braderup, Kær herred. Den blev altså en slags pendant til Hagerups Angel-bog.

3. C. F. Allen.

Den varmt patriotiske danske historiskriver, professor C. F. Allen (1811-71) udgav i 1857-58 et tobindsværk med titlen »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«. Heri ville han blandt andet vise, at man i oldtiden havde talt dansk helt ned til Slien og Ejderen, og ligeledes, hvordan tysk sprog på grund af ugunstige tider og regeringernes forsømmelser var trængt længere mod nord, og videre, hvor sprogskellene til de forskellige tider havde ligget.

I slutningen af bind II offentliggjorde han en række danske, nedertyske (plattyske) og frisiske sprogrøver, der hovedsagelig stammede fra den del af Slesvig, som efter sprogrordningen af 1851 lå i det såkaldte blandede område.

Der forelå godt tyve endnu bevarede sprogrøver på dansk, det vil sige sønderjysk eller slesvigsk dialekt. De fleste var efter Regenburgs anmodning blevet optegnet i 1856 af danske præster, som var blevet ansat i mellemslesvigske sogne efter 1850, eller af dialektkyndige lærere eller af skrivekyndige bønder.

Det vakte i 1953 stor opsigt, at Anders Bjerrum, dr. phil. på et stort arbejde om den sydlige dialekt i Fjolde, under konkurrencen om professoratet i nordiske sprog efter Johs. Brøndum-Nielsen i en forelæsnings om disse danske sprogrøver fremlag-

de beviser for, at C. F. Allen – drevet af fædrelandskærlighed og tyskerhad – havde forfalsket prøverne fra Fjælde, Treia og Ulsnes ved i sin udgave at omskrive dem og give dem et mere sønderjysk præg. Herved skjulte han blandt andet følgende faktum: »I Treia sogn og i de sydligste sogne i Angel talte befolkningen nedertysk; kun nogle af de gamle havde lært lidt dansk, men de talte det fejlfuldt, som et tillært fremmedsprog«. Jeg citerer her Bjerrum, der har ladet forelæsningsen trykke i »Festskrift til Peter Skautrup« (1956).

Og Bjerrum fortsætter med at hævde, at Allen burde have draget følgende konsekvenser: »At folkesproget i det blandede distrikts sydligste del ikke er rent dansk, men et blandingsprog, og det derfor var retfærdigst at efterkomme den slesvigske stænderforsamlings velbegrundede andragende om at flytte distriktets sydgrænse et stykke mod nord.«

4. H. F. Feilberg.

Henning Frederik Feilberg, præst, berømt som forsker af folkeminder og jyske dialekter, levede fra 1831 til 1921. Hans far var teolog, og vigtig for sønnen var opvæksten i en gammel præstegård i Vester Vedsted i Ribe herred.

Feilberg blev student i 1849. Ved siden af teologi studerede han også ivrigt sprog: oldnordisk, tysk, engelsk og fransk, indtil han blev kandidat i 1855. Faderen var i 1848 blevet forflyttet til Ullerup i Sundevad, og her oplevede Feilberg for første gang de slesvigske sprogforhold. Sammen med faderen var han på besøg i et andet sogn, og her hørte han, hvorledes en præstekone talte dialekt til hans far og kort efter gav besked til et tyende på plattysk. Og ved en anden lejlighed hørte han, hvorledes hans fars hjælpepræst, en tysker, holdt en prædiken på et sprog, der skulle forestille at være dansk.

Feilberg havde egentlig planer om fore-

løbig at blive i København som lærer, men det måtte opgives. Det var blevet klart, at Eiler Hagerup nu led af en uhelbredelig sygdom. Han måtte have en medhjælper, og gennem sin far fik Feilberg at vide, at han kunne få pladsen. I oktober 1856 blev han da ordineret i Flensborg, og kort efter var han installeret i Store Solt præstegård. Han havde ikke noget besvær med at prædike på højtysk, for faktisk var der ingen i egnen, der beherskede dette sprog bedre end han. Nogle af hans første sproglige observationer bestod i, at selv om folk talte Angels jyske dialekt, havde de besvær med at forstå prædiken på dansk, for deres dialekt manglede – ligesom andre jyske dialekter – ord for de religiøse begreber. For bønder i Angel var en af Biblens disciple en jünger, og nadver kaldte de for åbenmål, højtysk Abendmahl. Folk talte sønderjysk med hinanden, men når en fremmed, især en embedsmand dukkede op, forsøgte de, så godt de kunne, at tale tysk. De fine i det rige, tætbefolkede Angel anså den jyske angeldialekt for et simpelt sprog, alle der var noget talte tysk. De bedrestillede havde ligefrem en skræk for at være danske. Der var megen handelsforbindelse sydpå til tyske købstæder og markeder, og her taltes der jo plattysk. Det måtte man altså lære. Tilskyndet af både tyske præster og tyske lærere havde man da givet sig til at tale tysk til børnene hjemme, dansk det kunne de jo i forvejen. Tilmed viste det sig, at de fik fornemmelser af, at også rigsdansk var et simpelt sprog. For hørte man ikke danske præster på prædikestolen bruge ord som djævel, død og pine, salighed, som man ellers kun kendte fra eder?

Det kom sig ganske naturligt, at Hagerups store interesse for den jyske dialekt i Angel hurtigt smittede den sproginteresserede Feilberg. De kappedes om at finde udtryk, som kunne bruges til at supplere førsteudgaven af bogen »Om det danske Sprog i Angel«.

I september 1859 blev Feilberg sognepræst i Valsbøl, et fattigt sogn vestpå i den nøgne hede. Forholdene her var meget forskellige fra, hvad han tidligere havde kendt til. Han havde læst en skildring af egnen, skrevet af præsten Johannes Kok, den hed: »Den mellemslesvigske slette og dens beboere«, trykt i »Slesvigske Provindsialefterretninger« bd. I (1860), og han syntes, at den kun viste liden forståelse af jyske bønder. Han sagde til en ven, at herom kunne han skrive mere og bedre. Og da venen sagde: »Gør det så!«, gik han i gang med sin første bog om folkelivet. Bogen med titlen »Fra Heden« blev trykt i samme tidsskrift som Koks bog, i bd. IV (1863) og udkom desuden som selvstændig bog »Udgivet af Folkeskriftsselskabet« samme år.

I denne bog udfolder Feilberg for første gang noget af sin senere så velkendte sans for det systematiske. Han bruger som udgangspunkt tingene og går fra dem til ordene. Det er en teknik, som først langt senere blev taget i brug af dialektforskerne som »den saglige metode«.

Det kan som eksempel nævnes, at Feilberg s. 8. har en tegning, der viser de gamle huses indretning med numre og tilhørende titler på de forskellige rum, Framgol forstue, Kjøkken, Dørnsk dagligstue, Pisel storstue, Bod spisekammer. Han redegør videre for forskellige sider af landbruget, for kroer og drikkeri. I en note viser han, at han allerede i denne bog uden snerperi er ude efter alt sprogligt stof, idet han bringer en liste over eder som Trold tøj mæ, Fanden kom hen, Satans, sku. Noget senere får vi udførlige beretninger om overtro, om kæmper, om dværge og de underjordiske, om nissen, der her kaldes Nis Pugh, om drager og hekse, om gengangere, om sagn og varsler, forbrand, ligtog og spåkvinder. Desuden redegør han for sognenes og herredets styrelse og den tilhørende terminologi, om natvægter og byens fårehyrde, om navneskikke, øgenavne, stednavne og meget andet.

S. 62 skriver han: »Før og Nu er et uudtømmeligt Thema for de Gamle, ...« Og han har her virkelig reddet mange enkelt-

heder om livet i gamle dage – ofte fra begyndelsen af det 19. århundrede – fra forglemmelse.

En prøve fra s. 62-63.

»Før dreves Marken i Fællig («Fele-mark»), det erindre mange af de Gamle endnu, der var tre Tægter: østen, norden og vesten for Byen; hver Bonde fik sin Mark udviist efter sit Steds Størrelse, ... Side om Side laae smalle og brede Agre. Paa Præstens »Vesteragre« ere endnu Sporene af de forskellige Agre at kjende, nu er de overgroede med Lyng. De forskellige Engstykker ejedes ligeledes i Samling af flere Mænd; man vidste fra gammel Tid omtrent hvormeget der tilhørte Enhver; naar Høet skulde slaaes, løb de, imens Morgenduggen endnu laae i Græsset »Skeninger op«, d.v.s. aftraadte et Slags Grændseskjel mellem de forskellige Lodder, og der blev det første Skar hugget. I Mosen fik ligeledes hver Mand sit Stykke udviist efter sin Ejendoms Størrelse, hvor Tørvene indtil Aarhundredets Begyndelse bleve graveede; senere kom det op med at stryge dem, og ved Tørvehandel samlede den Tid mere end een Mand sig en Formue, de skulde have kostet den Gang indtil 4 Mk. C. Tusindet. Pigerne gik med til Mose, koldt og vaadt var det i Foraarstiden, de havde Smørrebrød og en Gryde Boghvedegrød med; naar saa Middagen kom, og de vare forfrosne og trængte til noget Varmt, saa var det svært nok at faae den iiskolde Grød ned, og tænde Ild paa og varme den, derpaa tænkte Ingen. »Der skulde sundt Folk til det Arbejde, dersom de skulde holde det ud!«

Paa et Bondested holdtes i de Tider 4 Heste, men de have vel været derefter, thi de maatte jævnlige alle fire for Ploven, eller ogsaa to Heste og to Stude; Plovmanden maatte saa have en Dreng til at kjøre Spændet for sig. Naar »Pærsdag« (22. Febr.) var forbi, fortælle de Gamle, gik Bonden barfodet efter sin Plov, en fjorten

Dage senere bleve Køer og Heste slaede ud; »men dengang maa det have været en anden Tid end nu!« – Hestene vare ganske uden Sko eller kun skoede paa de tvende Forbeen; Vognhjulene vare ikke jernbundne, og en »Lundstikke« holdt dem fra at løbe ud over Axen. Efter endt Arbejdstid dreves Hestene ud i »æ Hæstlyk« et indhegnet Stykke Mark, hvor de om Natten bleve vogtede paa Omgang fra Stederne i Byen, mens en Hyrde («æ Øgdreng») passede dem om Dagen. »Det var, mens jeg endnu var en lille Pige«, fortæller en gammel Kone, »da kom der en Aften Bud ind til os, at vi skulde vare Hestene den Nat. Fader var syg, – men der var jo Intet at stille, Moder tog mig med derud. Jeg mindes den Aften saa tydeligt, som det var igaar, det var et Guds Vejr med »Donnek« og »Lysen«; vi gik dyndvaade derude ved Hestene og græd sammen hele den lange Nat og bad til, at Morgenen snart maatte komme.« – Det var en Boelsmands Kone og Datter!«

Feilberg betragtede sin bog som et led i den nationale kamp. I et brev til Regensburg skriver han (23. januar 1862 fra Valsbøl præstegård): »I min Fritid har jeg beskæftiget mig med et Slags ethnografisk Arbejde for denne Egns Vedkommende; jeg har samlet Alt, hvad jeg kunde overkomme af Nyt og Gammelt, Folkelivet, Sæd og Skik, Overtro angaaende, hvorved jeg haaber at kunne levere et indirekte Beviis for Nørrejdens Slægtskab med Sønderjyden, ikke blot Sprog, men Traditioner ere fælleds.«

Feilberg var blevet gift med en kusine i 1860, og da kaldet i Valsbøl kun gav ringe indtægter, søgte han bort. Den 21. juni 1862 kunne han skrive fra Store Vi Præstegaard til Regensburg:

»Højvelbaarne Hr. Etatsraad!

Först af Alt maa jeg bringe Dem min Tak for den Deel, De har haft i min Forflyttelse herover; dog ikke fordi jeg var

glad ved at forlade Valsböl, det var ingenlunde Tilfældet; men til Livets store Goder hører foruden Sundhed et sorgløst Udkomme, hvilket var vanskeligt at erholde i Valsböl. Min Forflyttelse herover kom mig meget uventet; jeg turde ikke haabe det, at et saa stort Embede – efter Sigende – skulde være faldet i min Lod; men saameget kjærere var det mig, som jeg helst ønskede at forblive ude i Vesten, hvor jeg nu saa nogenlunde kjender Stemninger og Tilstande, og hvor politiske Forhold dog ikke heelt spolerer Præstens Virksomhed. Dog er her en himmelviid Forskjel mellem St. Vi og Valsböl; hist var tilsyneladende Alt iorden, kun meget Faa spurgte om Tysk og Dansk; her er saavidt jeg kan skjønne ikke udført nogen dansk Forretning for noget Sogne-medlem, förend Vakantsen, og jeg antager, at jeg iforgaars har holdt den første danske Ligprædiken, der »seit undenklichen Zeiten« er holdt her i Sognet. Det var i Begyndelsen, ja og er stedse, meget nedslaaende at see, hvor ganske Kirkebesøget er gaaet ud, baade til dansk og tysk Gudstjeneste, ogsaa i den Henseende staaer Valsböl langt højere, men der er dog det Gode derved, at det omtrent er saa galt, som det kan blive, Skylden derfor kan ikke falde paa min Person eller den forandrede Tingenes Orden, og hvert et Menneske mere, der drages til Kirken, er jo en Vinding. Dog vil her vist være meget at gaae igjennem, inden Enden kommer, men efterat jeg har mærket, hvad jeg i Begyndelsen mistvivlede om, at her er danske Elementer, har jeg faaet nyt Mod; Sejren maa jo dog vindes, saavist som Dansk i Kirke og Skole her er det eneste Naturlige.«

I 1864 afsatte den preussisk-østrigske civilregering Feilberg, og han forlod Slesvig. Han var senere sognepræst i Sydjylland, først i Brørup og Lindknud fra 1869, og derefter i Darum og Bramminge fra 1876 til 1891. Så købte han et lille hus i Askov, og her skrev han i sit lange otium så

vigtige bøger som den store jyske ordbog, færdig i 1914, »Dansk Bondeliv« I-II (1889-1914), »Jul« I-II (1904), »Bjergtaggen« (1909) og »Sjæletro« (1914).

III. Resultatet af den førte sprogpolitik

Det sidste kapitel i Hjelholts disputats hedder »Resultater og Vurdering« (s. 196-220). Han har i det indarbejdede et stort materiale, hentet fra blandt andet visitatsbøger, andre indberetninger og breve.

Det hovedindtryk, man får af hans fremstilling er, at forsøget på at gennemføre en tvangsdanisering har været højst uheldigt som sprogpolitik. Man har ikke fra dansk side forudset alle de modtræk, som de tysk-sindede har været i stand til at foretage. Klarest ses det i Angel. De rige angelbønder ansatte tyske huslærere til at give deres børn undervisning på tysk, eller de sendte børnene i pension i tyske sogne. Desuden var de i stand til at øve et effektivt tryk mod de mindre velhavende angelboere, der på forskellig vis var afhængige af de rige. Mange jysktalende har åbenbart følt sig tvungne til at opgive at tale deres jyske dialekt. I mange egne boykottede man de danske præster, hvadenten de talte på dansk eller tysk. Sprogdebatterne i Stænderforsamlingen piskede den antidanske stemning op. Det synspunkt, som blandt andet Regensburg havde, at plattysk ikke havde noget skriftsprog og derfor måtte tabe i konkurrencen med dansk, faldt til jorden. Tyskerne havde jo højtysk som det litterære sprog. Og de forhåbninger Regensburg og hans præster havde stillet til de kommende generationer, var helt urealistiske. De unge sluttede sig til oprøret mod tvangsordningerne. Og så kom jo også 1864.

Sprogpolitikken tabte altså. Men til gengæld vandt sprogvidenskaben ved det sproglige røre i Slesvig. Interessen for dialekterne i Slesvig og i Danmark blev for alvor vakt i denne periode.

»At miste sin hud«

Af PETER KR. IVERSEN

Landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, skriver om to sørgelige kvindeskæbner fra 1700-tallet.

Retsfølgelsen var streng, og begge kvinder idømtes pryglestraf. Den ene blev dømt for selvmordsforsøg, skønt der ifølge Danske Lov kun skulle straffes for fuldbyrdet selvmord – men dommeren medregner forsøg herpå, idet han fortolker loven: »Mord er mord, enten morderen begår det på sig selv eller andre –, den anden for tyveri af få og nærmest værdiløse ting.

Der findes vel næppe og kan ej heller udarbejdes nogen statistik over, hvor hyppigt pryglestraf er blevet anvendt i Danmark. Inden for militæret kunne der vanke prygl for et godt ord, og vi behøver i denne forbindelse blot at tænke på Jeppes ord om de mange hug, han fik under malicien (landmilitzen). På Schackenburg optræder nogle officerer meget hårdhændet over for det værnepligtige mandskab i begyndelsen af 1700-årene, men også selve godsinspektøren kunne her lidt uovervejjet give en mand en blodig næse.

Ifølge Danske Lov skulle pryglestraffen anvendes inden for den borgerlige straffepleje i ikke få tilfælde. En husbond måtte revse sine børn og tjenestefolk med stok eller vånd, men ikke med våben og uden at give dem sår eller at sønderslå deres lemmer. Men ved afstraffelsen for prostitution eller tyveri måtte delinkventen godt lide svær fysisk overlast.

En mand, som første gang blev dømt for ringe tyveri, skulle »miste sin hud«. Blev han pågrebet anden gang, kunne han ikke nøjes med at miste sin hud, men blev også brændemærket på sin ryg. Tredie gang blev han ydermere brændemærket som tyv

i panden, og fjerde gang skulle han ikke blot kagstryges og brændemærkes, men han skulle derefter sendes til Bremerholm eller et andet passende sted og der i jernlænke forrette tvangsarbejde på livstid.

Var det groft tyveri af kreaturer og heste eller større genstande, begyndtes der straks med de strenge straffe. Allerede første gang blev tyven da kagstrøget og brændemærket i panden, og anden gang suppleredes straffen med livsvarigt ophold på Bremerholm eller et andet ubehageligt sted. Brød tyven ud af jern og fængsel, og blev han pågrebet efter et nyt tyveri, blev han straffet med galgen. Der var altså i Danske Lov endog meget strenge straffe for, hvad vi i dag vil betragte som småforseelser.

I de kongerigske enklaver i Vestslesvig gjaldt Danske Lov og dermed også dens brutale bestemmelser om korporlig afstraffelse. Disse bestemmelser kunne suppleres med dekreter af lokal art, som det for eksempel skete 1732, da det grevelige herskab på Schackenburg udstedte en ordre om, at første gangs overtrædelse af et forbud mod sandgravning i Møgeltønder skulle straffes med en bøde på en rigsdaler, medens anden gangs overtrædelse blev takseret til »straf på kroppen«. Den korporlige revselsstraf anvendtes lige så fuldt over for kvinder som for mænd – her var der ligeberettigelse mellem de to køn.

I det følgende skal fremdrages to tilfælde fra grevskabet Schackenburg, hvor to ulykkelige piger måtte lægge ryg til fangevogterens ris eller – som det hedder i datidens sprog – måtte »miste deres hud«. Det ene tilfælde er fra Ballum, hvor en pige 1742 straffes efter et mislykket selvmordsforsøg på grund af ulykkelig kærlighed; det andet fra Møgeltønder, hvor en pige straffes for nogle småtyverier i præstegården.

Birthe Hansdatters ulykkelige kærlighed og selvmordsforsøg

Birthe Hansdatter var født i Strellev sogn i Ringkøbing amt ca. 1707 og havde opholdt sig i Ballum sogn i 11-12 år, da den ulykkelige hændelse fandt sted 1742.

De sidste 2-3 år havde hun tjent hos gårdfæster Jens Michelsen og hans kone Gertrud i Østerende Ballum, og hun fik af husbondfolket det bedste skudsmål. Et par år forinden havde hun, medens hun tjente hos Thomas Niensens enke, lært tjenestekarl Poul Kristensen at kende. Han var da karl hos Detlef Henriksens enke. Det var meningen, at de skulle giftes, men hans forældre var imod partiet.

Pinsedag, det vil sige den 13. maj 1742 havde de to været på besøg hos Pouls forældre, og på tilbagevejen herfra havde han spurgt Birthe, om hun endnu ville vente nogen tid med brylluppet. »Om det var Guds vilje ville han ægte hende«, men endnu måtte han ikke for sine forældre. Desuden ville han gerne først tjene noget til klæder, så at de kunne være hinanden lige. Fristen for ægteskabets indgåelse satte han til to år.

Birthe har vel til en begyndelse affundet sig med denne udskydelse af brylluppet, men da hun kort tid derefter erfarede, at Poul havde godhed for en anden pige, Anne, som han tjente sammen med hos Hans Møller, ville hun have en forklaring. Hun havde derfor et par gange, sidst den 5. juli 1742, da både hun og Poul tidslede – afhuggede tidsler – på marken, søgt at få en forklaring hos ham og havde betydet ham, at dersom han ikke ændrede sit sind og ville være gode venner med hende igen, kunne hun ikke længere holde det ud, men hun ville gøre en ulykke på sig selv. Han havde imidlertid afvist hende og havde tilkendegivet, at han ikke ville have med hende at gøre.

Derefter var Birthe gået hen til hokeren i Østerende, Erik Lund, og havde hos ham

bedt om noget rottekrudt (arsenik) – som hun sagde – til at lægge for mus i en seng. Erik Lund havde dog ikke villet udlevere hende giften, men da hun var blevet ved med at plage ham, havde han taget noget hvidt amdam (stivelse) og givet hende så meget deraf, som kunne ligge på en knivspids.

Birthe gemte den formodede gift i et lille stykke papir i sin lomme og gik derefter på ny ud til Poul på marken i håb om, at hun ville finde ham anderledes til sinds end før, men han ville stadig ikke vide af hende at sige og stødte hende fra sig med hænderne. Konkurrenten Anne var til stede ved denne lejlighed, og ifølge Poul skulle Birthe være gået fra dem med det fromme ønske, at hun gav dem begge fanden i vold.

Birthe var oprevet og fortvivlet. På vejen hjem fra marken indtog hun den formentlige gift, som naturligvis ikke havde den ønskede virkning. Hun kom hjem, og idet hun i vrede kastede sin skyggehæt på køkkenbordet, sagde hun til madmoderen, at nu havde hun aftidslet. Hun havde derefter taget en kniv, og til trods for at madmoderen, Gertrud Jenskone, havde søgt at hindre det, havde hun skåret sig i halsen dermed.

Madmoderen løb da skrigende efter hjælp over til naboen Tyge Michelsen, hvor ægtefællen Jens Michelsen opholdt sig, og foruden Jens og Tyge Michelsen løb også tjenestepigen Birthe Jensdatter over for at komme Birthe til hjælp. Men det var en lidt underlig hjælp, de kom med, for da de så, hvad Birthe havde gjort, gik de to mænd bort og lod de to piger blive alene tilbage. Birthe Jensdatter havde derpå inde i dørnset – dagligstuen –, ifølge hendes eget udsagn i birkeretten, formanet den anden Birthe til at omvende sig. »Hun gik på den brede vej,« fortabelsens vej, men ved denne belæring var Birthe Hansdatter sprunget op i vrede, havde grebet efter bordet og truet hende med en ulykke.

Birthe Jensdatter havde ikke set, om der lå en kniv på bordet, men var af angst løbet ind i pislén (storstuen) og herfra så hun gennem døren ind til dørnset, at Birthe Hansdatter igen stod og skar sig i halsen. Imidlertid lykkedes det ikke Birthe Hansdatter at fuldbyrde selvmordet med den sløve kniv, men hun havde dog formået at tilføje sig et uhyggeligt snitsår i halsen.

Den nærmeste kirurg, Georg Heinrich Klee fra Tønder, blev tilkaldt, men han var først fremme i Ballum den følgende dag, den 6. juli, om morgenen. Han fandt da Birthe liggende i sengen med et stort sår på venstre side af halsen, som han beskrev som fem fingre langt og tre fingre bredt. Hun havde haft et betydeligt blodtab, og hun ville være død, såfremt hun ikke var kommet under behandling. Kirurgen havde da med synål og silketråd syet såret sammen, ligesom han havde givet hende medikamenter mod den indtagne formodede gift.

Delefoged Henrik Detlefsen, som var det schackenborgske herskabs lokale repræsentant og i øvrigt også var birkeskriver, var også blevet underrettet, og han indberettede den 6. juli om selvmordsforsøget. Fra herskabet blev der derefter givet ordre til, at Birthe skulle bringes til Tønder og indlogeres og behandles hos kirurgen der mod betaling.

Et par dage senere, den 10. juli, blev hun derefter af husbonden, Jens Michelsen, bragt til Tønder for at blive behandlet af kirurgen i hans hus, indtil såret var lægt. Da borgmester og råd i Tønder imidlertid fik kendskab hertil, forbød de Birthes ophold i byen. Hun hørte ikke under byens og amtets jurisdiktion, hun var delinkvent, og det kunne befrygtes, at hun ville tilføje sig yderligere skade. Hun blev derefter den 10. juli henimod aften bragt til Schackenborg, idet Jens Michelsen var i den tro, at herskabet ville tage vel imod hende. Hun selv havde også bedt indstændigt om at

måtte blive der, men inspektør Josias Lütken havde afvist det, og Jens Michelsen havde derefter måttet køre hende den lange vej tilbage til Ballum. Hertil var kirurg Klee så kommet og havde behandlet hende, indtil såret var lægt.

Delefoged Henrik Detlefsen fik ordre fra Schackenborg om, at der skulle holdes vagt ved Birthe, og at denne vagt skulle ordnes ved omgang i sognet. Han skulle dernæst indberette, når Birthe var fuldt kureret, »så hun ved retten for sådan misgerning kan vorde tiltalt og straffet«. Denne indberetning kom den 17. august og samtidig spurgte delefogden, om Birthe ikke kunne blive anbragt i arresthuset i Møgeltønder, da det faldt Ballum-beboerne besværligt at bevogte hende i den forestående høsttid. Samme dag fik han derefter af den unge enkegrevinde Anna Ernestina Schack ordre til at indstævne Birthe for Ballum birketing til vidneshørelse og dom, og så længe sagen stod på, kunne hun anbringes i arresten i Møgeltønder.

Birthe Hansdatter for Ballum birketing

Første møde på birketinget fandt sted den 24. august. Dommer var Poul Thomsen, medens delefogden Henrik Detlefsen veg pladsen som birkeskriver, idet han af herskabet var udpeget til anklager. Et par dage forinden retsmødet anmodede Birthe om at få bistand fra en lovkyndig mand som forsvarer, og dette andragende blev imødekommet af enkegrevinde Anna Ernestina, idet Hans Hansen af Østerby, Daler sogn, blev konstitueret som hendes forsvarer. Hans Hansen havde i en lang årrække optrådt som bøndernes sagfører, blandt andet også i store processer mod herskabet ca. 1720, og han havde i den anledning måttet gennemgå store lidelser, således var han i den »onde grevinde« Anna Sophie Schacks tid ved hendes mellemkomst blevet idømt livsvarigt strafarbejde i Rendsborg, men han var dog efter et par års for-

Riis paa Kroppen; Men er samme
Barn ellers for Ulydighed og Skalk-
hed bekient/da bør hand sin Livs Tid
at trælle og arbejde hvor hand hens
dømmis.

20.

Bod for Manddrab maa ej fæ-
stis / eller nogen Forligelse skee
imellem Manddrabereren og den Dræbtis
Arvinger / eller Venner / før end
Dommeren haver kient i Sagen. End
fæstis den før / da skal samme Bod
være forbrut til den Dræbtis Her-
skab / og hand skal være pligtig Sagen
at forsølge. Gjør hand det ikke / da skal
Dørrigheden og Jorddroffen / paa
hvis Grund Drabet skeet er / det efter-
komme / og de tage saa den Bod / som
Uloblig fæst eller udlovet var.

21. Den /

21.

En / som sig selv ombringer / have
sin Hovedlod forbrut til sit Her-
skab / og maa ej begravis enten i Kir-
ken eller paa Kirkegaard / med mindre
hand gjør det i Sygdom og Klaseri.

22.

Hvo som overbevist at have
villet ombragt nogen med For-
gift / eller i andre Maader / have for-
brut sit Liv.

VII. Cap:

Om Afhug og Saar.

I. Art:

Hver / eller afhugger / nogen
forsætligvis / eller af Foragt /
xxxx iij anden

løb blevet benådet af kongen.

Da den unge lensgreve Otto Didrik II Schack havde overtaget administrationen af grevskabet havde Hans Hansen kunnet få fæstebrev på sin fædrenejård i Østerby og havde kunnet fortsætte sin virksomhed som bøndernes sagfører og befuldmægtigede på tinge. Det anes, at også den sympatiske grevinde, som allerede i 1741 i en alder af 27 år var blevet enke efter et kort, men lykkeligt ægteskab, har næret tillid til denne opvakte og lovkyndige bonde, som så nidkært havde varetaget sine standsfællers sag. Ydermere fornemmer man, at hun har haft medlidenhed med den ulykkelige Birthe, og at hun derfor har villet give hende så god bistand som muligt.

Birthe Hansdatter fremstilles da på Ballum birketing den 24. august, »ustokket og ublokket« fra arresten, altså fri for stok og fangeblok, fri for tvang. Hun blev omstændeligt forhørt af anklageren, Henrik Detlefsen, og også de indestævnedede vidner Jens Michelsen og hustru Gertrud, naboen Thyge Michelsen og hans tjenestepige Birthe Jensdatter, Birthes utro ven Poul Kristensen og høker Erik Lauridsen Lund, alle fra Østerende, forhørtes og på deres vidneudsagn er den foregående skildring af hændelsesforløbet bygget.

Anklageren konkluderede efter vidneafhøringen, at det såvel af denne som af Birthes egen tilståelse klart fremgik, at hun havde villet begå selvmord ikke mindre end tre gange, først ved gift og dernæst ved at skære sig to gange i halsen med en kniv. Hun havde ifølge anklageren gjort det ved god, sund fornuft og ikke i sygdom eller raseri. »Med fri forsæt har (hun) søgt at begå sådan udædisk og umenneskelig gerning«, og det var ikke hendes skyld, at selvmordsforsøget var mislykket. Han stillede derfor krav om, at Birthe »sig selv til velfortjent straf og andre til eksempel bør arbejde i spindehuset udi trende år samt betale den på hendes restitution anvendte be-

kostning samt de på denne proces, arrest og underholdning gjorde og videre gørende udgift« ved udlæg i hendes klæder.

Forsvareren, Hans Hansen, var dog af en helt anden mening. Selv om han kunne have et og andet at bemærke til Birthes bekendelse og vidneres udsagn, fandt han det unødvendigt at opholde retten dermed, men ville blot anføre, »at siden der findes intet i Hans Kgl. Majestæts allernådigste lov og forordninger, at nogen skal straffes, som vil ombringe sig selv med mindre ombringelsen voldelig påfølger (selvmordet fuldbyrdes), så håbede og påstod han, at Birthe Hansdatter for videre tiltale og irettesættelse bliver frikendt og til ubehindret at rejse, hvor hun vil«.

Delefoged Henrik Detlefsen måtte heroverfor indrømme, at der ikke i loven udtrykkeligt var bestemt nogen straf for selvmordsforsøg, kun for selvmord, men ikke desto mindre krævede han straf under henvisning til Danske Lovs bestemmelser om selvmord og forsøg på giftmord, og han gav en meget lang og ikke uinteressant begrundelse herfor.

»Ikke desto mindre er det dog ex analogia juri klart, at sådan forsætlig selvmorder bør straffes, dersom lovens 6. bogs 6. kapitels 21. og 22. artikel kan konsulteres. Thi 1) er et mord et mord, enten jeg begår det på mig selv eller andre, 2) er jeg ikke herre eller mester af mig selv, men depender (er afhængig) af en almægtig skaber, som jeg både med sjæl og legeme tilhører og derfor ej har magt at gøre med mig selv, hvad jeg lyster, 3) ligesom jeg er kommet ind i verden uden dertil noget at have contribueret (bidraget), lige så lidet må jeg føre mig selv ud af verden uden dens vilje og befaling, som har ført mig derind, 4) opofrer en sådan selvmorder både sjæl og legeme til djævelen og derved berøver vor allerhelligste frelser en af ham dyrekøbt sjæl, 5) har naturen selv en afsky for sådan udædisk gerning, thi alt hvad som lever og

har ånde, endog den mindste orm i græsset strider mod døden og søger at konservere sig selv, hvor meget mere bør selvdestruktion da ikke lades (sic!) og hades af det ypperligste af alle skabte kreaturer, som Gud med en fornuftig sjæl har begavet og dets årsag kan skønne, hvad timelig og evig fordærvelse sådan gerning tilbringer ham, 6) at jeg intet skal tale om, at så længe jeg er et lem af societeten (samfundet) og derfor afhænger, er jeg mig ikke selv mægtig, men synder og forser mig mod fundamentale love, som hader og forbyder såvel almindelig som partikulær destruktion og endelig for det 7) har det med et menneske samme beskaffenhed som med en skildvagt på sin post; forlader den sidste sin vagt eller post uden ordre, er hans liv forbrudt. Verden er den post, hvor Gud har sat mennesket; går han derfra uden Guds ordre og uden at blive kaldet af ham, er hans fordærvelse ham vis; thi vil en verdslig regent ej tåle sådan desertion, men strengeligen straffe den, meget mindre vil den store Gud lade det ustraffet bortgå«.

Der var ikke undskyldelige momenter i Birthe Hansdatters selvmordsforsøg, og derfor fastholdt han sit krav om straf.

Delefoged Henrik Detlefsen, som jo også var birkeskriver i Ballum birk, og som efter selvstudium havde bestået eksamen som dansk jurist, kan nok imponere ved sine interessante filosofiske udredninger og begrundelser for, at selvmordsforsøg er strafbart. De er vidnesbyrd om, at han ikke blot var en belæst mand inden for den juridiske litteratur, men også var kendt med tidens filosofiske ideer.

Forsvareren, Hans Hansen, kom i sit modindlæg ikke ind på disse filosofiske betragtninger, men henholdt sig ganske kort til sit første forsvarsindlæg, som jo i al sin korthed gik ud på, at der i Danske Lov ingen bestemmelser var vedrørende straf for selvmordsforsøg. Birkedommer Poul Thomsen udskød derefter behandlingen af

sagen og domsafsigelsen 14 dage, og Birthe blev overladt til den fra Møgeltønder medfulgte vagt, som fik påbud om at bevare hende sikkert undervejs og overgive hende sikkert til fangefogden.

Birthe Hansdatters dom og straf

Onsdag den 7. september 1742 blev der så på Ballum birketing afsagt dom. Birthe blev ligesindede til skræk og afsky dømt til at arbejde et år i spindehuset, og den velvise dommer begrundede den efter hans mening milde straf med, at Birthes husbondfolk havde givet hende det gode skudsmål, at hun bortset fra selvmordsforsøget stedse havde opført sig skikkelig og godt. Forsvarerens krav om frifindelse blev afvist, uanset at der ikke i Danske Lov stod noget om straf for selvmordsforsøg, og anklagerens krav om straf analogt med lovens 6. bogs 6. kapitels artikel 21 og 22 blev imødekommet med følgende begrundelse: »Mord er mord, enten morderen begår det på sig selv eller andre, efterdi han er lige så lidet rådig over sit eget som andres liv; det og desforuden både i Guds og kongens lov under straf er forbuden at udgyde menneskelig blod, som kan føre døden med sig, medmindre sådan blodsudgydelse først af øvrigheden er bestemt og med deres autoritet og ordre fastsat og besluttet, at forbi-gå, at selvmord synes at være så meget mere strafbar, som naturen selv og alt, hvad der har liv og ånder, har en heneur og afsky for sådan unaturlig gerning som egendestruktion er«. Det er i en lidt knudret form, birkedommeren fremsætter sin begrundelse for straffen, som jo i det store og hele, men i kortere form følger anklageren, men den kan med lidt god vilje forstås. Ud over straffen i spindehuset skulle Birthe betale for sin kur hos kirurgen, for forplejning, varetægt og andre udgifter, som havde været forbundet med sagen, og dette sker ved beslaglæggelse af hendes tøj. Dommeren gjorde sluttelig Birthe opmærk-

som på, at hun kunne appellere, men hun ønskede i første omgang, formentlig efter forsvareren Hans Hansens råd, at søge kongen om benådning for straffen og først derefter at overveje spørgsmålet om appel. Derefter blev hun ført tilbage til arresten.

Allerede to dage efter domsafsigelsen, den 9. september 1742, kom der en forespørgsel til det grevelige herskab på Schackenborg, hvordan man skulle forholde sig med Birthe, efter at hun på Ballum birketing var dømt til spindehuset. Hun havde straks fået formuleret en ansøgning om benådning hos kongen, og denne ansøgning blev den 13. eller 14. september fremsendt til Danske Kancelli i København. Foreløbig forblev Birthe da, medens der ventedes på kancelliets afgørelse, efter grevindens ordre i arresten.

Svaret på benådningsansøgningen nåede frem til grevinden den 29. september, og dette, som var underskrevet af oversekretæren i Danske Kancelli, gehejmekonferensråd Johan Ludvig Holstein, gik ud på, at Birthe kunne vælge mellem et år i spindehuset eller at »miste sin hud« i fængslet. Den 8. oktober skrev man tilbage fra Schackenborg til Danske Kancelli, at Birthe, såfremt hun ikke helt kunne benådes for straffen, foretrak at »miste sin hud« i fængslet, og at hun bad om, at der i så fald »måtte handles nådelig med hende, siden hun er aldrende og svagelig«.

I Danske Kancelli overvejede man ikke længe, idet der allerede den 23. oktober forelå kongelig ordre om, at Birthe Hansdatter skulle »miste sin hud« for det tre gange forsøgte selvmord, og to dage senere fik birkedommeren og birkeskriveren i Ballum ordre på at komme til Møgeltønder for at se afstraffelsen blive fuldbyrdet og for at de kunne attestere dette.

I øvrigt ses det ikke, hvorledes afstraffelsen har fundet sted, men ifølge benådningen skulle hudstrygningen foregå i fængslet og ikke offentligt i gabestok, hvad ville

have været langt mere ydmygende.

Efter at afstraffelsen var sket, indsendte de to retsbetjente den 29. oktober den ønskede attest om fuldbyrdelsen til herskabet, og denne attest blev straks samme dag videresendt til kancelliet. Samme dag ansøgte Birthe også om at blive løsladt fra fængslet, og enkegrevinden Anna Ernestina Schack beordrede hende derefter løsladt, idet hun dog tilføjede, at Birthe straks skulle forlade grevskabet. Man får det indtryk, at fangefogden – måske efter tilskyndelse fra grevinden – ved afstraffelsen har ført slagene med let hånd, eftersom Birthe umiddelbart derefter har kunne søge om løsladelse af fængslet. Hun har næppe mistet hele sin hud.

Hanne Jensdatters småtyverier

Dette har Hanne Jensdatter næppe heller, da hun 1750 på Møgeltønder birketing måtte stå til regnskab for nogle småtyverier. Sognepræsten i Møgeltønder Christopher Schultz og hans hustru havde 1749 været bortrejst en tid, og dette fravær viste sig at blive af længere varighed end forudset. Dette fik særdeles ubehagelige følger for præstefamiliens amme Hanne Jensdatter, idet hun efter præstefolkets hjemkomst blev anklaget for forskellige tyverier og bortvist af pladsen. Hun var da ca. 30 år gammel, var ugift, men havde et lille barn på godt og vel tre år. Hun havde været tjenestepige i Ribe i nogle år, da hun fra september 1747 til mikkelsdag 1748 kom til at tjene som amme hos herrredsfoged Johannes Zoega i Højer. Fra jul 1748 til nogle dage efter jul 1749 havde hun derefter været amme i Møgeltønder præstegård for drengebarnet Georg Henrik Schultz, født den 27. december 1748. Efter bortvisningen fra præstegården havde hun indtil arrestationen boet sammen med sit barn hos Karen Markus' i Møgeltønder og havde ernæret sig ved at spinde og strikke for fremmede.

Pastor Schultz havde, selv om tyvekosterne var blevet tilbageleveret, anmeldt sagen til inspektør på Schackenborg Josias Lütken, som præstefamilien i hvert fald var på omgangsfod med, idet Lütken var fadder til det barn, Hanne var amme for.

Efter anmeldelsen havde Lütken afhørt Hanne, som vedgik sin forseelse. Hun blev derefter, formentlig allerede i februar eller marts sat i fængsel i bolt og jern. Der foreligger ikke oplysninger om, hvor barnet under arrestationen var anbragt. Lütken foranledigede dernæst offentlig straffesag rejst mod Hanne.

Delefoged Jes Nielsen i Møgeltønder blev ved grevelig ordre af 1. april 1750 udnævnt til anklager, medens birkeskriver og delefoged i Ballum birk Henrik Detlefsen, som havde været anklager mod Birthe Hansdatter, samtidig blev beskikket som forsvarer. I Jes Niensens stævning af 8. april kræves Hanne dømt »andre sådant utro tjenestefolk til afsky og Eder selv til velfortjent straf vedbørlig (tilbørlig) og efter lovens lydende kan vorde afstraffet«.

Hanne Jensdatter på Møgeltønder birke-ting

Det første retsmøde på Møgeltønder birke-ting i tinghuset i Slotsgade fandt sted den 15. april 1750. Dommer var Andreas Thomsen, medens Chr. Mathiæ var skriver. Hanne Jensdatter fremføres fra »Schackenborg fangehus« ustokket og ublokket, hvilket også anføres ved de følgende retsmøder, ganske som det var tilfældet med Birthe Hansdatter, når hun fremstilledes for Ballum birketing.

Hanne blev indgående afhørt af anklageren, delefoged Jes Nielsen, men benægtede hos præsten at have opbrudt låse og stjålet sager og penge. Hun indrømmede kun, at hun, således som hun havde tilstået over for inspektør Lütken og degn Joh. Joseph Haaber, der kort efter blev birkedommer i Ballum og et par år senere i Lustrup

birk, havde taget to servietter, som hun for fem mark havde solgt til Markus Lorentzens enke Karen og Maren Johanskone. Disse servietter var senere blevet leveret tilbage til præsten af Karen Markus'. Hun havde også over for Lütken og Haaber tilstået at have taget et skørt, men dette var også senere tilbageleveret. Hun havde endvidere tilstået, at hun i amместuen havde fundet et sølvspænde, da hun fejede der. Det tilhørte medtjeneren Anna Simonsdatter, men Hanne havde pantsat det sammen med nogle af hendes egne klædningsstykker hos ladefoged Hans Andersen i Slots-gaden. Disse tilståelser gentog hun i retten, men afviste andre sigtelser.

Afhøringerne må have været ret langstrakte, idet anklageren under henvisning til, at det var blevet sent, anmodede om, at sagen måtte blive udsat 14 dage. Forsvareren Henrik Detlefsen havde ikke noget herimod, men anmodede om, at de omtalte tyvekoster måtte blive fremlagt i retten til vurdering. Hanne overgaves derefter fodsvenden Svend Kraft til forvaring i arresten.

På tingdagen den 29. april fremstilledes Hanne så igen »ustokket og ublokket«. To skøns mænd vurderede skørtet til 1 mark lybsk, hver af servietterne til 2 mark lybsk og det lille spænde til 6 sk. lybsk. Derefter begyndte vidneafhøringen. Anne Knuds vidnede, at Hanne i præstegården havde stjålet såvel »æde, drikke som andre varer« og anbragt sagerne hos hælerne, men i øvrigt vidste hun kun, hvad rygterne fortalte, og det samme gjorde et andet vidne Jens Christensen. Karen Markus', som ved retsmødets begyndelse var blevet syg, var det sidste vidne den 29. april. Hun oplyste, at Hanne havde solgt hende de to servietter for seks mark. Hun havde også fået tilbudt en dug, men hendes tjenestepige Mette havde advaret hende, og da hun var blevet klar over, at de to servietter var stjålet, havde hun bragt dem tilbage til præsten.

ri / som ej tilforn dermed er befunden / da bør hand at miste sin Hud.

33.

Bnd befindis hand anden Gang med ringe Tyveri / da miste sin Hud paa Kagen og brændis paa sin Ryg.

34.

Befindis hand tredje-Gang / da strygis hand til Kagen/og brændis paa sin Pande.

35.

Tæl hand fjerde Gang / da bør hand at kagstrygis / og brændis med Tyvsmerte / og forstikkis til Bremmerholm/eller anden Stæds at gaa i Jern og Arbejd sin Livs Tid.

36. Be

Opslag i det sønderjyske landsarkivs eksemplar af Christian V's Danske Lov af 1683. Fortalen til loven er dateret på kongens fødselsdag den 15. april. Loven, som i hovedsagen er en sammenfatning af ældre dansk, kongerigsk ret, er inddelt i 6 bøger, som igen er opdelt i kapitler og artikler. I landsarkivets eksemplar af loven er der på et embedskontor med blæk tilføjet kryds-

36.

Efindis nogen med stor Tyveri/
 saa som Hest/ Hoppe/ Stud/
 Roe / eller andet/ som kand være ty-
 ve Lod Sølv værd/ og hand ej der-
 med tilforn er befunden / da bør
 hand at kagstrygis / og have Tyvs-
 merke paa sin Pande.

37.

Efindis hand anden Gang med
 stor Tyveri / da bør hand i
 gien at strygis til Kagen/ og bræn-
 dis med Tyvsmerke / og til Brem-
 merholm/ eller anden Stæds / frem-
 sendis at gaa i Jern og Arbejd sin
 Livs Tid.

38.

Ryder nogen ud af Jern og
 Jiiiij Fang

henvisninger og henvisninger til forordninger, som er udstedt 1683-1751. Landsarkivets eksemplar af loven mangler desværre titelblad og portrættet af Christian V. Opslaget her omfatter 6. bogs 17. kapitel, 32.-38- artikel, som handler om straf for tyveri.

Flere vidner blev afhørt den følgende tingdag, den 6. maj. Maren Johans oplyste, at Hanne havde boet hos hende, og at hun i den tid ikke havde købt en eneste skæppe korn. Hun vidste ikke, hvorfra hun havde fået sit korn undtagen to skæpper havre, som Maren selv havde været med til at opmåle, og en skæppe malt, som hun havde købt hos Hans Ladefoged. Hun havde i øvrigt intet kendskab til, at Hanne havde taget levnedsmidler hos præsten, og hun kendte heller ikke til, at Hanne havde haft noget »pekelkød« det vil sige saltet flæsk – så længe i forvaring, at det begyndte at lugte, og at det derfor havde måttet saltes igen. Men derimod kunne hun fortælle, at Hanne engang var kommet fra Højer med kød, brød, gryn og æg, som hun havde fået hos sin tidligere husbond, herredsfoged Zoega. Maren Johans oplyste endvidere, at det var hende, som havde solgt de to servietter for Hanne til Karen Markus', og at denne havde spurgt, om hun ikke også havde en dug til servietterne. Men hun havde ikke set nogen dug og havde ej heller haft fuldmagt til at sælge en sådan. Da hun senere havde talt med Hanne derom, havde denne sagt, at da Karen Markus' havde betalt så godt for servietterne, skulle hun også have dugen. Det stjalne skørt havde Maren Johans leveret tilbage til præstekonen, da hun havde hørt, at det var bortkommet fra hende. Endelig kunne Maren Johans oplyse, at hun også havde set andre formentlige tyvekoster, blandt andet nogle hvide og gule silkesnore og en grøn kappe til en seng.

Derefter gik man over til at afhøre Hannes medtjenere i præstegården. Den føromtalte Mette Nielsdatter havde tjent der $\frac{3}{4}$ år sammen med Hanne og havde ikke bemærket, at Hanne havde stjålet penge, fødevarer, krydderier, brændevin og tøj. Kun vidste hun, at Hanne havde haft en flaske brændevin, som Mette også havde smagt, men hvorfra flasken var kommet, vidste

hun ikke. Hun havde af præsten hørt, men ikke selv set, at Hanne under præstefamiliens fravær med en kniv havde brudt en lås op til en kammerdør for i kammeret at få fat i de der anbragte nøgler til andre kammerdøre. Hun kunne også fortælle, at præstens rødhjelmede ko tre gange var blevet malket af uvedkommende, men hun havde ikke set, hvem der havde gjort det: »men Hanne Jensdatter havde begæret af hende, at hun derefter måtte malke den for at få mælk til hendes barn«. Dette havde Mette dog afvist – det kunne kun ske med præstens tilladelse, og herefter var denne ko kun blevet malket af Mette.

En anden af Hannes medtjenere, Anne Simonsdatter, havde andet og mere at berette. Hun havde set, at Hanne havde tappet to flasker brændevin af præstens anker, hun havde set Hanne bryde låsen op til kammerdøren i dørnset. Hun havde advaret hende derimod, men Hanne havde svaret: »den skulle op, om Fanden skulle føre den op«. Hanne havde derefter taget de nøgler, som hang i kammeret og låst de andre døre op, og hun havde set Hanne tage brændevin og kød. Hun havde imidlertid ikke set hende tage penge, men hun havde dog af Hanne fået en 12 sk. mønt og en 5 sk. mønt som afbetaling på 20 sk., som Hanne skyldte hende. Hun kunne også fortælle, at Hanne engang havde fjernet en rude fra vinduet til spisekammeret for derfra at udtage nogle spisevarer til tjenestefolkene, da præstefolkene var blevet længere borte på en rejse end forudset, og da de spisevarer, som præstekonen havde udtaget til folkene var spist op. Hanne havde endvidere taget det sølvspænde fra hende, som stod i pant hos ladefogden.

En tredie af præstens piger havde smagt på de to flasker brændevin, Hanne havde tappet, og hun var også blevet truet af Hanne til at tage imod to mønter på henholdsvis 12 og 5 sk. – »til at tie med hende«. Hun havde også set Hanne i besiddel-

se af noget røget kød, og efter en slagting havde der også stået noget tælle i en til-dækket kurv i bryggerset. I øvrigt havde Hanne truet hende med en ulykke, såfremt hun sladrede til præsten.

Sagens behandling blev udskudt i 14 dage til den 20. maj. Forsvareren, deføged Henrik Detlefsen, var forhindret og derfor oplæste Jes Nielsen blot anklageskriftet, som krævede Hanne dømt efter Danske Lovs strenge tyveriparagraf, 6. bogs 17. kapitels 35. artikel, som for fjerde gang begået tyveri udmåler straffen til kagstrygning, brændemærkning og anbringelse på Bremerholm eller andetsteds på livstid, og da Hanne jo som kvinde ikke godt kunne sendes til Bremerholm, foreslog anklageren, at hun sendtes til arbejde på et bodsrigt sted, hvad der så end måtte menes dermed.

Heller ikke ved retsmødet den 27. maj kunne Henrik Detlefsen være til stede. Som stedfortræder for ham mødte da Nis Sønnichsen af Møgeltønder Slotsgade, som anmodede om yderligere udsættelse i 14 dage, så at forsvareren kunne få tid til at udarbejde sit forsvar. Selv om birkedommeren var betænkelig ved at lade Hanne sidde så længe arresteret uden dom, gik han dog med til udsættelsen.

Den 10. juni var Henrik Detlefsen klar igen, og han fremlagde et langt skriftligt forsvarsindlæg. Han betegnede Hannes forseelse som ringe. Hun havde tilegnet sig nogle ubetydelige genstande for derved at kunne købe nogle skæpper rug til sig og sit barn. Hun havde straks »velvilligen« tilstået uden at drømme om, at der for sådan bagatel skulle rejses en så stor straffesag. Det stjalne var tilbageleveret. Han stillede spørgsmålstegn ved, om pastor Schultz under sådanne omstændigheder havde haft føje og ret til at overlevere Hanne til fængsel i bolt og jern og foranledige en offentlig retssag imod hende i stedet for selv på tinge at forfølge den formentlige tyv. Endvi-

dere bad han dommeren se på, om det var rimeligt, at anklageren Jes Nielsen havde ladet Hanne sidde arresteret i mange uger, før han stævnedede hende. Derved havde hun måttet tilbringe så lang tid i fængslet, at hun havde »tilsat sit helbred som det dyrebareste af alle verdslige ting og derimod bleven befalden med en daglig epilepsi«.

Forsvareren afviste vidneudsagnene som partiske, idet vidnerne stod i afhængighedsforhold til præsten. Han pegede også på deres eventuelle medskyld ved at have modtaget penge af Hanne. Endelig kunne dennes udtagning af mad- og drikkevarer i præstefamiliens uventede forlængede fravær ikke anses for strafbar. Ved attester dokumenterede Henrik Detlefsen derefter, at Hanne havde opført sig ærlig og tro i sine tre tidligere pladser, og han konkluderede, at den lange arrestation, hvorunder hun havde fået helbredet ødelagt, var straf nok. Hun burde frikendes.

Anklageren udbad sig derefter otte dages frist til at udforme svar på det skriftlige forsvarsindlæg, hvilket dommeren med megen betænkelighed gik med til. Hanne var syg, og omkostningerne ved sagen ville stige yderligere ved udsættelsen.

Ved retsmødet den 17. juni var Hanne så sløj, at hun ikke kunne give møde, men måtte holde sengen i arresten. Anklageren fastholdt, at der ikke var tale om nogen ringe forseelse, at vidneudsagnene stod til troende, og at Hanne jo iøvrigt selv havde tilstået.

Hannes dom og straf

Dommen blev afsagt den 25. juni. Heller ikke da var Hanne i stand til at give møde på grund af sin alvorlige sygdom. Hun dømtes for efter eget udsagn at have taget fra husbonden to servietter og et skørt til en værdi af 6 mark. Da det var hendes første tyveri, og hun havde gode skudsmål fra tidligere pladser, dømtes hun efter Danske Lovs milde paragraf for tyveri, nemlig 6.

bogs 17. kapitels 32 artikel, som lyder: »Befindes nogen med ringe tyveri, som ej tilforn dermed er befunden, da bør han at miste sin hud«. I dommen fastsattes afstraffelsen til, at hun skulle miste sin hud i fængslet ved anvendelse af tre ris og med tre slag af hvert. Endvidere blev hun og barnet forvist af grevskabet.

Den relativt milde dom, som skulle fuldbyrdes inden 15 dage, begrundede birke-dommer Andreas Thomsen med Hannes lange arrestation og den alvorlige sygdomstilstand, hvori hun befandt sig. Dommeren kunne intet hensyn tage til medtjenernes vidnesudsagn, da de til dels selv havde været medskyldige.

Dommen blev af to af stokkemændene læst op for Hanne på hendes sygeleje i fængslet, og de kom tilbage med meddelelsen om, at hun ikke ønskede at appellere. Hun var tilfreds og takkede for en nådig dom.

Samme dag, som dommen blev afsagt, ansøgte hun det grevelige herskab med inspektør Lütken som mellemmand om, at hun måtte beholde sine klæder med videre, men på denne ansøgning ses der ikke at være bevaret svar, ligesom der ej heller findes oplysninger om, hvornår afstraffelsen har fundet sted. Hanne Jensdatter har imidlertid overlevet fængselsopholdet og

hudstrygningen – på trods af hendes skrøbelige helbredstilstand. Hendes død er ikke noteret i Møgeltønder kirkebog. Måske har hun også haft en nådig og medfølende reviser.

Efter at have været udsat for de ydmygende afstraffelser forsvinder de to ulykkelige kvinder ud af historien. Er de søgt til deres vestjyske hjemstavn og har de fundet trøst og hjælp hos fattige slægtninge der eller har de som så mange andre måttet vandre ad de lange og ved vintertid fast ufremkommelige landeveje, tiggende nådens brød og jaget fra by til by. – Ja, det sidste har vel snarest været tilfældet – og det i en tid, hvor Hans Adolf Brorson på samme egn prædikede pietismens kristne barmhjertigheds- og kærlighedsbud.

Kilder:

Birthe Hansdatter: Ballum birks tingbog 1742 24/8 ff., Schackenborg godsarkiv 1690-1746 (49) Breve, resolutioner ... (heri memorial- og forestillingsprotokol 1742), 1736-46 Breve til overinspektør Lehmann (1742 13/9 fra Lütken).

Hanne Jensdatter: Møgeltønder birks tingbog 1750 15/4 ff. Schackenborg godsarkiv. 1736-56 Breve til Anna Sophie Schack fra inspektør Lütken, 1750 25/6.

Endvidere Schackenborg godsarkiv. 1731-35 Konzept- og kopibog, 1732 10/10.

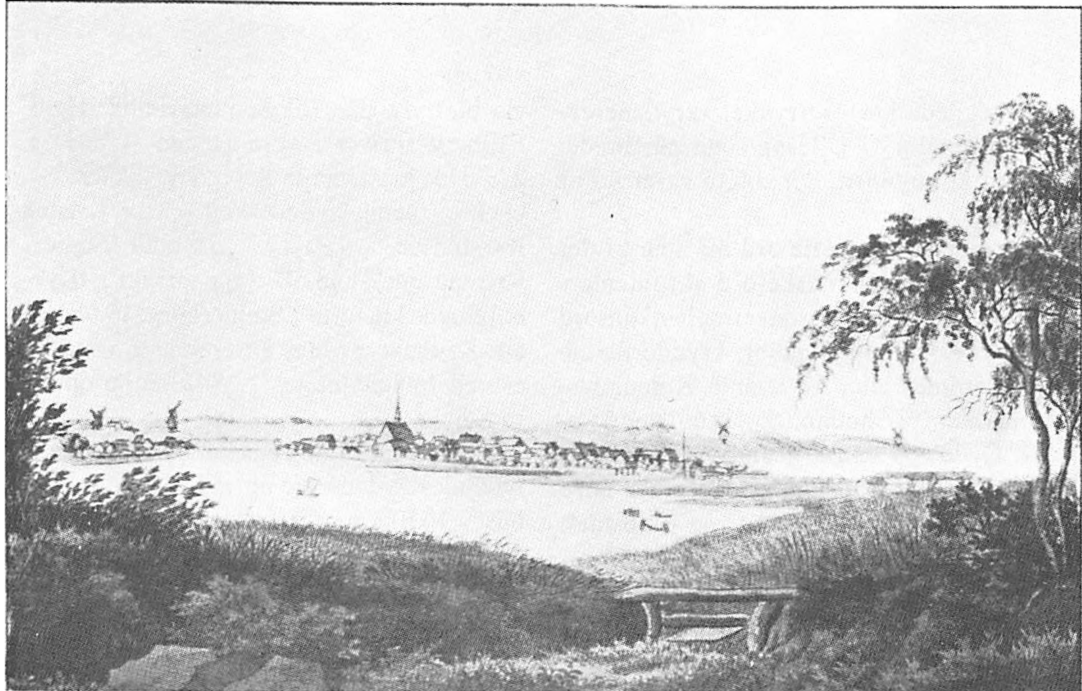
Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Besøg i Egernførde og Rendsborg i 1770'erne

Ved TORBEN GLAHN

Orientalisten Andr. Chr. Hviid (1749-88) foretog i sin ungdom en længere studierejse. Overbibliotekar Torben Glahn, København, har valgt et stykke i Andr. Hviids dagbog (trykt 1777-80), hvor han fortæller om et par småture, han under et par måneders ophold i Kiel gjorde til Sydslesvig.

– Den 28. juli 1777. Har i Dag gjort en Tour til Vogns til Eckernførde, ... Denne lille Bye er ganske smuk, og for Handelen got beliggende. Vilde man slutte, som mange urigtig gjøre, fra enkelte Personers Moral paa et sted til alle Familiernes, da maatte denne lille Byes Indvaaneres Sæder være noget fordærvede, thi jeg saae der en Mand

C. G. Stelzner: Egersbønderne ca. 1770.

uden for sin Dør at banke sin Kone, og det fordi, som man sagde mig, at hun havde straffet sin Søn, der vilde have slaget hende, og tildeels have forsøgt derpaa. Det værste af alt var, at Manden var ædrue, thi det lod sig dog forklare, at en Drukken saaledes kunde handle, men ikke saa let, hvorledes en Ædrue kunde være en saa vild Barbar. Folkene der i Byen lade ellers til at være tarvelige, og flittige, og gode. ...

Den 6te August. I Dag har jeg været i Rendsborg i Selskab med Hr. Riegels.

Denne lille bye ligger bequemt i Sand, men lønner dog ikke Umagen at reise dertil. I Gravene af denne Fæstning stode Commandantens Gulerødder og Grønkaal: et deiligt Mærke paa den gyldne Fred, vi nu i saa lang Tid have havt i Landet. Gid den blive der staaende rolig i mange Aar! Paa Torvet, som var stort og smukt, logerede vi i et Huus, hvorfra vi i vore Vinduer saae det Regiment, som ligger i Fæstningen, at trække op i fuld Orden. ...

Hvad er en kronéerer?

Af JENS KONGSTED LAMPE

Det er en kendt sag, at mange kromænd på landet fra ca. 1725 havde bevilling til at drive handel med kolonialvarer og andre varer, som landbefolkningen ikke selv kunne fremstille. Medens betegnelsen købmænd næsten udelukkende brugtes om købstædernes større handlende, og kræm-

mere dels for dem i byerne, der havde specialiseret sig: urte-, klæde-, isen- og hørkræmmere og dels for de omvandrende handlende, som f.eks. uldkræmmere, brugte man på landet oftest betegnelsen høkere eller krydenéerer. Endnu i slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne har

undertegnede hørt udtrykket »krydenéerer« eller »kronéerer« i Ullerup sogn på Sundevod om kromanden, der solgte varer ud af huset.

Oprindelsen til dette ord må søges i det stadig brugte hollandske ord »kruidenier« (kruui- udtales »krøj«), som er et hankønsord og betyder kolonialhandler, krydderihandler, kræmmer eller købmand. Kolonialvarer hedder på hollandsk »kruidenierswaren«. Ordet på dansk grund vidner om, at vi også har lært af hollænderne, ikke bare hvad angår bygningskunst og skibsfart, men også hvad angår handel, især i 1600-årene, da Nederlandene var Europas førende handelsnation, da hollænderne besjlede verdenshavene og Amsterdam var centrum for en blomstrende produktion af klæde, fajance, kakler, bøger, papir, sæbe, sukker, kaffe, the og kakao. Måske er ordet

via plattysk nået til Sønderjylland. H. F. Feilberg skriver i »Fra Heden« (1863) s. 27: »Hos krydeneren købte jeg sukker, lys, blæk og penneholdere,« og pastor Kristen Karstensen beretter i »Dybbøl Sogn i Krigsaarene 1848-50« (genoptrykt i »Dybbøl Sogns Historie«, Sønderborg, 1970) om en »Krudenerer Jens Peter Jensen.« Denne er ved folketællingen i 1845 netop opført som høker.

Ordet kendes dog også uden for Sønderjylland. Krydenerere optrådte således i Århus i 1630'erne (Århus gennem Tiderne, 1939, bd. I, s. 303), og i samme bys borgerskabsprotokol for 1647 nævnes krydenerer Niels Pedersen, ligesom J. R. Hübertz i sine »Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus«, 1845-46, bd. II, side 330 nævner »krydenerer med alle slags krydderier og drogisterier.«

Boganmeldelser

Årsskrift for Sottrup Sogn 1982

96 s., ill. 50 kr. (25 kr. for medl.)

»Lokalhistorisk forening for Sottrup Sogn« har siden stiftelsen 1981 udfoldet stor aktivitet og har allerede nu udsendt sit første årsskrift. Med årsskriftet har foreningen markeret sig endog meget smukt i det efterhånden store selskab af nydannede lokalhistoriske foreninger.

Der har tidligere været en lokalhistorisk forening i det mindere Sottrup Sogn, nemlig »Historiekredsen« (1941-47), hvis mål var udgivelsen af en samlet sognehistorie. Men på lokalt plan er det nok farligt at stille for store opgaver i starten; man har for lidt arbejdskraft, for få penge, og man risikerer ikke at komme ud af stedet. Det var desværre tilfældet i Sottrup, indtil den nye forening stiftedes sidste år, dennegang med en anden målsætning. Man ønsker ik-

ke længere en samlet sognehistorie, men – ved siden af forskellige lokalhistoriske aktiviteter – et årligt skrift, hvori sognets historie gennem artikler efterhånden skal nedskrives, før den går i glemmebogen. Skriftet skal ved sin alsidighed henvende sig til flest mulige.

Og dette første årsskrift er et imponerende resultat. Det er udsendt i et meget smukt bogtryk med fine billedgengivelser. Det indeholder tretten artikler om vidt forskellige emner spændende fra de ældste tider til de seneste undersøgelser i Nydam Mose 1980. Der er både erindringer, beretninger, mindre studier og mere videnskabelig forskning, og bidragyderne er såvel lokale som udenbys kræfter.

Foreningens initiativtager og formand, Olav Bonefeld, har skrevet fire artikler. Den første er nærmest en historisk-perio-

disk oversigt med enkelte henvisninger til lokale fund og begivenheder, og det er prisværdigt, at et lokalhistorisk skrift tilgodeser helheden, blot kunne man ønske sig, at oversigten rakte videre end til 1700-tallets bondefrigørelse.

I en anden artikel behandler Bonefeld stednavnet Sottrup, med henblik på navnets betydning og datering, mens en købmandsregning for to års indkøb 1891-93 (regningen gengives desværre ikke in extenso) er grundlaget for Bonefelds tredje artikel. Han beskriver en aftægtsmands nøjsomme levevis og der er mange sjove oplysninger om forbrugsmønstret.

Endelig beskæftiger Bonefeld sig med jernbanens betydning for Vester Sottrup, der efter Skeldebanens etablering 1910 næsten blev et »jernbaneknudepunkt«.

Det første årsskrift fra Sottrup må naturligvis omtale Nydambåden. Jørgen Christensen fortæller om bådens omtumlede skæbne fra 1863 til 1948. Det er spændende læsning, der ledsages af interessante billeder. Man må give forfatteren ret i, at båden kunne være en attraktion på Sønderborg Slot, men også i, at båden står smukt, hvor den nu er.

I tilslutning til emnet beretter to arkæo-

loger, J. Ilkjær og J. Lønstrup, i en anden artikel om de seneste undersøgelser i Nydam Mose, og her skal man ikke kun glæde sig over gjorte fund, men også glæde sig til kommende, idet målinger med magnetometre har afsløret større koncentrationer af jern i mosen. Man må håbe, at arkæologernes henstilling, at mosen fredes og dræning forbydes, bliver efterkommet, således at de skjulte skatte kan blive bevaret for en eftertid, der har råd til egentlige udgravninger.

Endvidere behandles landsbyfællesskabet og udskiftningen i Sottrup.

I en anden artikel af Ib Andersen, er det landboforhold i Snogbæk, der belyses for tiden før 1695.

Endelig rummer årsskriftet tre artikler med glimrende erindringsbilleder, fulde af sjove detaljer, og artiklerne viser klart, hvor nyttigt det »opsøgende« arbejde er.

Det er et meget smukt og spændende årsskrift, der her er udsendt. Det lever til fulde op til foreningens målsætning om alsidighed og til det håb, man udtrykker i forordet, nemlig at skriftet må »inspirere medlemmerne til selv at blive aktive ved at notere ned og give bidrag«.

Henning Ladefoged Sørensen

Ny Sønderjyllandshistorie

Lorenz Rerup: Slesvig og Holsten efter 1830. 480 sider. Ill. 142 kr. i subskription, 168 kr. i løssalg. Politikens forlag 1982.

Professor Lorenz Rerups bog om Slesvig og Holsten er sidste bind i serien »Danmarks historie uden for Danmark«, som supplerer Politikens Danmarkshistorie. Dr. phil. H. V. Gregersen skrev om hertugdømmerne indtil 1830, og Rerup har altså påtaget sig den opgave at fortsætte og afslutte skildringen.

Det er en uhyre vanskelig opgave at presse dette enorme stof sammen på den givne plads og at rede de indviklede sammenhænge ud i en forståelig form. Det er

lykkedes Rerup at få en velskrevet og letlæst bog ud af det, som giver læserne de nødvendige hovedlinier og i flere henseender mere end det. Da den tilmed i billedskildringen er ført frem til den danske dronnings besøg i Sydslesvig i forbindelse med motorvejsindvielsen i 1978, er det en bog, som alle, der er interesseret i Sønderjyllands historie, må have stående på boghylden.

Når det er sagt, må det tilføjes, at det er vanskeligt at læse bogen uden forbehold. At stofmængden har presset Holsten så

temmelig ud af billedet, må man vel tilgive, men det hører dog med, at det danske monarki forkælede Holsten trafikalt. Da Ejderkanalen blev bygget, var det også med tanke på at komme en bedre forbindelse mellem hansestæderne Hamborg og Lybæk i forkøbet. Da Danmark erhvervede Lauenborg i 1816, fik det rigtig mulighed for at lægge sig i vejen for Hamborg-Lybæk-forbindelserne og til gengæld begunstige Holsten med den første chaussé fra Altona til Kiel og derefter med den første jernbane i det danske rige 1844, igen Altona-Kiel. De er nok nævnt side 16, men det er ikke oplyst, at Danmark nægtede en bane mellem Hamborg og Lybæk at passere Lauenborgs territorium og derfor blev indklaget for Forbundsforsamlingen i Frankfurt am Main. Det blev et totalt dansk nederlag.

De forskellige sider af den nationale vækkelse er kort omtalt side 53, men P. Lauridsens klassiske billede af Sønderjylland, der vågnede, er ikke nævnt, og Japsens korrektioner burde være analyseret.

Hvad mener forfatteren side 72 med den karakteristik af Christian 8., at han »bag det civile og kultiverede ydre« var en mand, der var fast besluttet på at hævde sin enevoldsmagt og holde statens forskellige dele sammen? Side 73 reduceres kongens sprogreskript af 14. maj 1840 til ikke at være en national retfærdighedshandling overfor de dansktalende bønder i Nordslesvig, men til et forsøg på ad denne vej at fastholde Holsten. Det er at miskende kongen, hvis man ikke accepterer, at hans mål var at holde sammen på Helstaten ved hjælp af enevælden, og at han såvidt det kunne forenes hermed, stræbte efter at støtte de danske i det nordlige Sønderjylland. Rerup citerer selv side 159 udtalelsen fra et holstensk stænderflertal i 1853, hvorefter »en helstat, der omfatter forskellige nationaliteter, kun kunne bestå og trives under en absolut regeringsform«. Det var

også Christian 8.s opfattelse, og indenfor Helstatens ramme søgte han da at balancere mellem de to nationaliteter.

Når vi når frem til Fremmedherrerredømmet, er Rerup mærkeligt ensidig, f.eks. hvor han side 268 skelner mellem de to holdninger i den danske befolkningsdel og fremstiller det, som om det kun var forhandlingspolitikkerne, der lagde vægt på at opretholde »en stærk og levende dansk befolkning«. Side 272 karakteriseres Jens Jessen som Ejderpolitiker, og side 278 anklages protestfløjen for »at spænde ben for H. P. Hanssen«, da han var blevet rigsdagsmand i 1906. Det er et meget primitivt billede af de modsætningsforhold, der var.

Det er også mere end forenklet at skrive side 298, at Indre Mission i 1912 blev splittet på grund af den unge generations krav om at kunne deltage i det nationale arbejde.

Rerup er ikke kommet til bunds i problemerne omkring optantkonventionen af 1907 og Rubin-affæren 1911. Stauning-Wels-aftalen 1923 er for overfladisk belyst. Befolkningsudviklingen i Nordslesvig 1860-70 kan ikke angives, som det er sket i kurven side 429.

Der kunne nævnes adskilligt flere eksempler, men de anførte må tilstrækkeligt illustrere svaghederne i Rerups Sønderjyllandshistorie. Jo, i litteraturlisten savner jeg to så grundlæggende værker som Hans Jensens om stændertiden og Niels Neergaard »Under junigrundloven«.

Men læserne må aldrig lade sig forlede til at tro, at indvendinger og berettiget kritik betyder, at en bog er værdiløs. Det er Rerups »Slesvig og Holsten efter 1830« bestemt ikke. Den samler gammelkendt stof og bringer nyt til, og ingen kan læse den uden at blive klogere. Det er glædeligt, at Politikens forlag har villet bringe denne – trods kritisable detaljer – dygtige fremstilling i tilknytning til dets Danmarkshistorie.

bjs.

Grænselands-Dagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN:

3. august: Et SSV-andragende til Vesterland byråd om at erklære byen for atomvåbenfri zone afvises, men et flertal tiltrådte en resolution til forbundsdag og forbundsregering om at støtte bestræbelser for afrustning, nedtrapning og fjernelse af atomvåben samt etablering af en atomvåbenfri zone i Europa.

4. august: En buste af redaktør Jacob Kronika, skabt af den i 1944 faldne sydslesvigske kunstner Wilhelm Warnke, opstilles på Flensborg Avis.

5. august: De sydslesvigske danske Ungdomsforeninger vælger den hidtidige næstformand Ingolf Julius til forretningsfører efter Karl Kring, der overtog posten som Sydslesvigsk Forenings generalsekretær. Lærer Tove Vynne konstitueres som næstformand i SdU.

Der er kun uddannelsespladser til ca. 80 pct. af de ialt 9163 elever, der i år har forladt skolerne i Flensborg by, Slesvig-Flensborg og Nordfrislands amter.

6. august: Elevtallet i Slesvig-Holsten er ved dette skoleårs begyndelse faldet med 20.000 eller 5,3 pct. Folkeskolernes klassekvotient formindskes derved fra 23,6 til 22.

Repræsentanter for Skt. Georgsgilderne i tolv forskellige lande holder kongres på Christianslyst.

17 unge sydslesvigere modtages i forbindelse med et nordisk ungdomsstævne i Reykjavik af Islands præsident.

10. august: 800-året for rejsningen af Munkbrarup kirke mindes med en festgudstjeneste.

Den nye danske ungdomsskole i Ladelund åbner med 60 elever.

I et svar til redaktør Karl Otto Meyer, der i Flensborg Avis har givet et skarpt svar på forretningsfører Hans-Joachim von Leesens omtale af Fårhuslejren som en dansk koncentrationslejr, skriver denne, at den danske KZ-Fårhus næppe kunne sammenlignes med en dansk socialindretning, ligesom han fortsat bebrejder Danmark lovene med tilbagevirkende kraft af 1945.

12. august: 23 lærere fra Toronto og Quebec i Canada orienterer sig i Nord- og Sydslesvig om sprogproblemer i grænselandet.

Flensborg Avis betegner i en leder Hans-Joachim von Leesens skrivelser som en fornærmelse mod det danske folk.

13. august: I danske kirker i Sydslesvig døbttes 1981 ialt 291 børn heraf 102 i Flensborg. I 1980 var tallet for hele Sydslesvig 217 og i Flensborg 56.

14. august: I landshospitalet i Slesvig åbnes en udstilling over arkitekt C. F. Hanssens arbejder. Han var landsbygmester i Slesvig og Holsten fra 1783 til 1808 og tegnede blandt andet landshospitalets hovedbygning og Mariekirken i Husum. Siden blev han kgl. bygmester i København.

Landdagsmand Karl Otto Meyer mødtes med forbundskansler Helmut Schmidt i dennes feriebolig ved Brahmsee. Under mødet, hvori også deltog forbundsminister Bjørn Engholm, fik SSV løfte om støtte i kravet om højere skoletilskud, ligesom der blev givet tilsagn om støtte til »Zonenrandförderungsmittel«, dersom landsregeringen giver indstilling herom.

Mens en afstøbning af den ved Hedeby fundne gamle kirkeklokke kimedede, holdt man rejsegilde i Hedeby over det kommende vikingeskibsmuseum.

I et yderst skarpt indlæg i bladet Der Nordschleswiger kræver SPD-landdags-

medlem Kurt Hamer forretningsføreren for Det slesvigholstenske Hjemstavnsforbund Hans-Joachim von Leesen afskeditget.

Den tyske Nordfriesischer Verein für Heimatkunde und Heimatliebe holder sit 80-års jubilæum i Mildsted. Under stævnet fremsætter man forslag om oprettelse af et særligt frisisk arkiv.

17. august: I Jyllands-Posten peger redaktør O. Lippert på det urimelige i, at en ung sydslesviger bliver truet med udvisning, fordi han ikke har arbejde i Danmark. Den pågældende modtager intet fra det offentlige.

18. august: I dag er kun 5-8 pct. i behold af alle de arkæologiske minder, der for 150 år siden katalogiseredes i Sydslesvig, oplyste lederen af Landskontoret for Forhistorie, dr. Joachim Reichstein under en ekskursion langs Danevirke.

19. august: Det slesvig-holstenske Hjemstavnsforbund meddeler, at man intet kendskab havde til forretningsfører von Leeses påstand omkring retsopgøret i Nordslesvig, og at han har undskyldt, at enkelte passager har givet anledning til misforståelser.

I Flensborg by findes ialt 78 virksomheder inden for industrisektoren, der beskæftiger over 20 ansatte, og ialt beskæftiges ved industrien 9215 ansatte, eller 460 færre end i 1970.

Der tilfalder danske institutioner 58.000 DM af de 1,8 mill. DM, der er afsat til kulturelle formål i budgettet i Slesvig-Flensborg amt.

Sydslesvigsk Forening må konstatere en mindre nedgang i antallet af mødedeltagere, nemlig til 72.418. Der er ialt afholdt 1616 møder eller 170 flere end året før. Både antallet af møder for ældre og deltagerantallet er derimod stigende.

21. august: Af det af Kielregeringen forelagte budgetforslag fremgår, at der heller ikke i det kommende år vil ske forhøjelser i tilskuddet til de danske skoler ud over de hidtidige 85 pct. Det samlede tilskud er 28,2 mill. DM mod 25,3 mill. året før.

Den stærkt øgede turisme truer Halligernes funktion som led i kystsikringen, fremgår det af en tysk undersøgelse.

24. august: SSV i Gottorp amt opstiller Andr. Lorenzen, Damholm, og Gerhard Wehlitz, Kappel, som landdagskandidater.

Ved skoleårets begyndelse er elevantallet i Syslesvigs danske skoler 6033 mod 6127 i 1981. Antallet af begyndere er steget fra 451 til 478.

25. august: I 1981 modtog byen Flensborg 1,3 mill. DM i Zonenrand-midler. Mens den tyske Arbeitsgemeinschaft Deutsches Schleswig modtog 61000 DM, var der intet til danske institutioner.

27. august: Tilskud til det danske arbejde fra amter og kommuner steg det sidste år med 20 pct. fra 2.088 Mill. til 2.542 mill. DM.

I Slesvig by er konstateret, at byens ældste stenbygning blev rejst i 1091 ved Rådhusstorvet. Formentlig var det en kirke.

28. august: På Flensborg Avis generalforsamling vedtages at forhøje aktiekapitalen med 235.000 DM, som skal bruges til en videre teknisk konsolidering. Man ønsker en udvidelse af abonnementstallet, som pr. 1/1 82 lå på knap 7000.

30. august: SSV i Flensborg by opstiller lærer Bent Meng og sekretær Dieter Lenz som kandidater til landdagen. SSV opfordrer byrådsmedlemmerne Paul Hertrampf og Rolf Lehfeldt til at søge stillingen som overborgmester i Flensborg.

Både Sydslesvigsk Forening og Grænse-

foreningen retter henvendelse til justitsministeren i sagen om udvisning af en dansk sydslesviger og opfordrer ham til at vise særlige hensyn.

NORD FOR GRÆNSEN:

1. august: De dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere fra 1914-18 bliver stadig færre. Siden sidste årsmøde er 51 medlemmer døde, og foreningen tæller nu 376 medlemmer.

4. august: Vi var begejstret for Hitler og for Tysklands »storhed«. At hævde andet, vil simpelthen være at lyve, erklærer Bund deutscher Nordschleswigers tidligere formand gårdejer Harro Marquardsen i en samtale med Der Nordschleswiger. Men vi var under et enormt tryk også fra vore danske naboers side overfor frivillig tysk militærtjeneste. Det blev for mange et samvittighedsspørgsmål.

5. august: »Grænsepræsten«, tidligere sognepræst i Vedsted og fra 1935 præst i grænseegnene, N. P. Nielsen, er død 97 år gammel.

Under grænselandsstævnet på Rønshoved højskole beklager formanden for Grenzfriedensverbund rektor Artur Thomsen bladet Slesviglands antityske tendens, men han fandt dog, at den officielle tyske historieskrivning trængte til at revideres på visse punkter.

7. august: Den tyske skole- og sprogforening i Nordslesvig forelægger nye læseplaner til faget Samtidsorientering, som blandt andet skal omfatte en orientering om det tyske mindretals aktuelle situation og udviklingen siden 1945.

Generalkonsul Jørgen Peder Hansen åbner dette års Grænselandsudstilling i

Åbenrå. Der ankes over at af de 15 udstillende kunstnere er kun en fra Sydslesvig.

8. august: Fhv. redaktør ved Jydske Tidende Morten Kamphøveener dør 93 år gammel.

12. august: Danmarks Radios driftsledelse indstiller, at det planlagte syd- og sønderjyske regional-TV skal installeres hos Radio Syd i Åbenrå. Det nye program vil kræve 20 nyansatte og koste 10 mill. kr. det første år.

Nordisk Råds informationskomite besøger Tønder og Nolde-museet.

13. august: Det sønderjyske amtsprogramråd er utilfreds ikke alene med dækningen af digeindvielsen den 10. maj men også med en senere vadehavsudsendelse.

13. august: Det tyske mindretals skolevæsen kan ved det nye skoleårs begyndelse notere en fremgang fra 1424 til 1437 elever. Antallet af elever i børnehaveklasser er steget fra 68 til 81, mens antallet af nybegyndere i 1. klasse er steget fra 98 til 116.

På et møde i Slesvig oplyser generalsekretær Peter-Iver Johannsen, at de ofte citerede 85 pct. tilskud til det tyske skolevæsen ikke helt svarer til kendsgerningerne, idet maximalgrænsen medfører, at det gennemsnitlige tilskud kun beløber sig til 70 pct. af omkostningerne.

14. august: Miljøminister Erik Holst fastslår under et besøg i Tønder, at kravet om et saltvandsreservoir bag det fremskudte dige ikke kan fraviges. Man venter, at EF vil bevilge fire mill. kr. eller mere til projektet, mens staten bærer de sidste 4 mill.

Med gøglergudstjeneste og gøglerbryllup indledes dette års Løgumkloster marked, der fortsætter med en klokkenistkongres, hvor henvend 250 klokkespillere fra hele verden har sat hinanden stævne.

Dronning Ingrid overværede kongressens åbningshøjtidelighed.

Næstformanden for den socialdemokratiske fraktion i Kiel-landdagen Kurt Hammer spørger i et indlæg i Der Nordschleswiger i anledning af forretningsfører von Leesens artikel om koncentrationslejre, om denne virkelig ikke kan se forskel på behandlingen i Fårhuslejren og den, tyskerne anvendte i lejre som Sachsenhausen, Neuengamme og Majdanek.

16. august: På Rønshoved højskole afholdes et mindretalsseminar med repræsentanter fra en halv snes europæiske mindretal.

18. august: Storkebestanden i Nordslevig synes truet; storkene i Rødding, Rends og Skovby har kun fået få unger i år. I hele Danmark er der kun udklækket 18 storkeunger.

De 18 tyske skoler i Nordslevig støttes af 46 fadderskaber i forbundsrepublikken, mens de 25 tyske børnehaver støttes af 43 fadderskaber.

20. august: Lederen af Jugendhof Knivsborg Nis-Edwin List Petersen skriver i en artikel i Der Nordschleswiger, at man i Danmark har beskæftiget sig for lidt med de mindretalsmedlemmer, der under nazistytret vendte sig imod dette.

21. august: Det tyske gymnasium i Åbenrå har opnået sit hidtil højeste elevtal med 148 elever i dette skoleår.

I en leder tager Der Nordschleswiger tydeligt afstand fra Hans-Joachim von Leesens artikler.

22. august: Sønderjydernes samlede bruttoindkomst passerede i fjor 15 milliarder kr. eller i forhold til året før en stigning på 8,7 pct, mens bruttoindtægten i hele landet steg 9,4 pct.

24. august: Flensborg Avis spørger (21.8.82), om det tyske mindretals tavshed i von Leesen-sagen er i overensstemmelse med mindretallets loyalitetserklæring af 1945, Der Nordschleswiger svarer nu, at dette spørgsmål må betegnes som en ufor-skammethed. von Leesens private meninger og falske informationer kan aldrig berøre mindretallets loyalitet overfor den danske stat.

26. august: Forskningshøjskolen i Haderslev meddeler, at man har haft en rekordsæson med 535 uge-elever i år mod 423 i fjor.

28. august: Skolekonsulent Peter Jessen Sönnichsen orienterer om nye læseplaner for de tyske skolers historieundervisning, hvor tyngdepunktet i høj grad skal lægges på hjemstavnsundervisning herunder hele grænselandsudviklingen nord og syd for grænsen i perioden 1920 og frem til 1949 på grundlag af et nyt kildemateriale udgivet af grænseforskningsinstituttet i Flensborg.

29. august: I Husum indvies en ny dansk præstebolig.

31. august: Den hidtidige SSF-rejsesekretær Klaus Parschau, Skovlund, ansættes som Sydslesvigsk Forenings amtssekretær i Rendsborg-Egernførde amt. Han afløser Günther Dreller, der i omkring 30 år har beklædt posten.

RETTELSE:

I juli/augusthæftet side 221: Billedteksten: Læs: Årøs mest berømte fund gjort af fisker Hans Mogensen 1943. Fra den yngre stenalder. Side 223. Billedteksten. Tilføje: Fund fra egnen ved Hjortevadsbro. Fra den ældre stenalder. Foto: Hans H. Rathje. Halv størrelse.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.
Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

Jydernes egen kreditforening...

6100 HADERSLEV Astrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING Mærnvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG Sct Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG Boulevarden 43
Tlf. (06) 12 38 77
8260 ARHUS-VIBY J. Borgvold 16
Tlf. (06) 14 88 00

En lokal bank
har mange fordele
- derfor
SYDBANK
- den sønderjyske bank

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.
Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj-28. juli.
Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober-28. marts.
Skoleplan sendes.
Telefon (04) 42 18 48
Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånecasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Ladølund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Historisk Samfund
for Sønderjylland
Ekspedition Haderslevvej 45,
6200 Åbenrå
Telefon 04-62 46 83
Åbent kl. 9-16.

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

A/S Sønderjydsk Frøforsyning Frøavl & Frøhandel

Åabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderstevvej 45, 6200 Abenrå.

Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

Redaktørernes adresse:

Seminarleadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 33 08.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.

tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ · VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse.**

Kreditforeningen Danmark

Storegade 31¹, Postbox 103,
6200 Abenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland